

Tonči Grbelja

PREGLED ISTORIJE RADNIČKOG POKRETA NA PODRUČJU BOSANSKOG BRODA

Razvitak klasnog radničkog pokreta na području Bosanskog Broda, a s tim u vezi i formiranje radničke klase, datira tek od vremena kada je Austro-Ugarska Monarhija okupirala Bosnu i Hercegovinu. Prije okupacije na ovom području, kao, uostalom, i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, nije bilo radničke klase.¹ Međutim, zahvaljujući svom pogodnom geografskom položaju, vojnostrateškim i ekonomskim planovima Austro-Ugarske, Bosanski Brod je brzo mijenjao svoj dotadanji izgled.²

Izgradnja željezničke pruge Bosanski Brod — Sarajevo,³ kao veze s austro-ugarskim željeznicama, i Fabrike hemijskih proizvoda »Danica«⁴ bile su od odlučujućeg značaja za brži rast broja radnika, koji su se regrutovali s bosanskobrodskog regiona. To su uglavnom bili nekvalificirani radnici, čiji se položaj nije nimalo razlikovao od onog u kolonijalnim zemljama. Njihova najamnina bila je daleko ispod prosjeka ostalih evropskih industrijski razvijenih zemalja i u većini slučajeva nije mogla zadovoljiti ni najosnovnije životne potrebe radnika. Pored domaćih radnika, jedan dio, većinom kvalificiranih, okupatorske vlasti regrutirale su iz drugih svojih industrijski razvijenih zemalja.⁵ Radni dan trajao je, u većini slučajeva, od 12 do 14 sati, a često i duže.⁶

Austro-ugarske okupacione vlasti strepile su od svih progresivnih, bilo nacionalnih ili socijalnih pokreta i stremljenja, koje su one najbrutalnijim metodama onemogućavale i sprečavale. Kada su u prvim danima maja 1906. godine otpočeli majski štrajkovi, vidjevši da bi ta akcija mogla dobiti karakter generalnog štrajka nezadovoljnih i revoltiranih narodnih masa, ta strepnja je još više porasla.

Generalni štrajk, koji je 4. maja 1906. godine izbio u Sarajevu, ubrzo se proširio na sve veće industrijske centre u Bosni i Hercegovini. U vrijeme tih burnih i za bosansko-hercegovački radnički pokret presudnih dana beogradske »Radničke novine«, donoseći vijest o događajima u Bosni i Hercegovini, pisale su:

»Početak štrajka monopolskih radnika za veće nadnice jeste istinski početak borbe za političke slobode u ovim dvema pokrajinama. Munja saznanja svog teškog položaja šinula je radnike sve Bosne i Hercegovine, fijuk ogorčenja i protesta prošao je svu zemlju i plamen

oduševljenja zapalio je svu Hercegovinu. Grad za gradom dizao se, protestovao, stavljao zahtjeve ekonomske prirode, objavljuvao generalne štrajkove, demonstrirao, zbrisao i silno zahtevao političke slobode, preteći brojem, snagom i solidarnošću svojom. Radnici su svuda pokazivali istu snagu i solidarnost, a policija ista nasilja i bes.»⁷

Ujutro, 18. maja 1906. godine stupilo je u štrajk oko 260 radnika obalske željeznice Dunavske parobrodarske agencije u Bosanskom Brodu. Oni su zahtijevali povišenje nadnica za 60% i odbijali sve zahtjeve vlasti, dok se ne udovolji njihovim zahtjevima. Štrajku su se odmah priključili i radnici Bosanskog trgovačkog špediterskog udruženja iz Sarajeva, koje je vršilo pretovar željezničke robe na stanici u Bosanskom Brodu,⁸ i pružni radnici Bosansko-hercegovačke drhtjeve vlasti, dok se ne udovolji njihovim zahtjevima. Štrajku su se žavne željeznice zaposleni na postavljanju kolosijeka Bosanski Brod — Novo Selo.⁹ Ako se uzme u obzir da je u Bosanskom trgovačkom špediterskom društvu radilo oko 650 do 750 radnika i jedan broj radnika na postavljanju kolosijeka Bosanski Brod — Novo Selo,¹⁰ onda se može slobodno tvrditi da je u ovom štrajku učestvovalo preko 1.000 radnika.

Navedeni radnici su, pored toga, namjeravali otići u Fabriku hemijskih proizvoda »Danica«, »da bi tamošnje radnike, koji su se mirno držali i dalje radili, prisilili da se priključe štrajku i, ukoliko se ovi radnici ne budu izjasnili za solidarnost s njima, da nasilno prodru u Fabriku.«¹¹ Da bi spriječile ulazak radnika u Fabriku, vlasti su zatražile od Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu hitnu vojnu pomoć. Pred Fabrikom su odmah postavljene žandarmerijske patrolne »s obzirom na okolnost da su štrajkači bili skoro isključivo domaći radnici koji su tačno poznavali fabričke prostorije i razne manipulacione punktove, pa je zaposjedanje Fabrike vojskom postalo neophodno nužno.«¹² Isti slučaj bio je sa željezničkom stanicom i benzinskim rezervoarima, jer postojeće žandarmerijske snage nisu bile dovoljne za njihovo obezbjeđenje. Zbog toga je, noću 18/19. maja, iz Slavenskog Broda hitno poslana jedna četa 39. pješadijske regimente, koja je već sutradan s jednim vodom zaposjela željezničku stanicu, a s ostala tri Fabriku »Danica«.

Kada je 19. maja u grad ušlo nekoliko grupa radnika, dočekali su ih vojnici, pa su se radnici morali povući. Tek dolaskom radnika iz okolnih sela sakupila se veća grupa radnika u blizini željezničke stanice, pa je, bez obzira na prisustvo vojske, postojala opasnost od izbijanja nemira. Zbog toga su predstavnici pomenutih asocijacija požurili da što prije zaključe sporazume s radnicima. Istog dana, navečer, vlasti su zatražile i od upravnika Agencije Dunavskog parobrodarskog udruženja da u Bosanski Brod pozove zastupnika Udruženja, jer je on izjavio »da štrajkujućim radnicima ne može bez saglasnosti njegovog Udruženja obećati nikakvo povišenje akordnih zarada,«¹³ pa su pregovori s ovim radnicima morali biti prekinuti.

Da bi spriječile prelazak slavonskobrodskih radnika u Bosanski Brod, koji su 20. maja namjeravali priteći u pomoć radnicima u štrajku, po odobrenju Zemaljske vlade, policijske vlasti su zabranile pješacima prelaz preko željezničkog mosta na Savi. U slučaju da se ipak radnici iz Slavenskog Broda uspiju prebaciti čamcima ili željeznicom, stražari su dobili naređenje da ih odmah uhapsu i sprovedu natrag preko Save.¹⁴

Kada je ispred Direkcije bosansko-hercegovačkih željeznica stiglo, 20. maja 1906. godine, više predstavnika preduzeća, nastavljeni su pregovori s pružnim radnicima, kojima je inspektor željeznica Reiner obećao odgovarajuće povećanje nadnica, zavisno od njihovog vremena službovanja i stambenih uslova, te su oni 21. maja stupili na posao. Uz slična obećanja stupili su na posao i radnici Trgovačkog špediterskog udruženja, tako da su u štrajku ostali još samo radnici Agencije. Međutim, kako su i radnici ove asocijacije ubrzo postigli sporazum s poslodavcima, štrajk je okončan 22. maja 1906. godine. U toku petodnevnog generalnog štrajka radnici Bosanskog Broda, s većim ili manjim uspjehom, znatno su poboljšali svoj položaj, što je bio dobar znak u njihovoj daljnjoj borbi za očuvanje stečenih pozicija i ostvarenju boljih životnih i radnih uslova.

Nakon završetka majskih štrajkova na čitavom području Bosne i Hercegovine otpočeo je intenzivan rad na formiranju i čvršćem organizovanju strukovnih saveza i radničke sindikalne centrale — Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, čija su pravila vlasti potvrdile u septembru 1906. godine. Formiranje Glavnog radničkog saveza i strukovnih sindikalnih organizacija, kao i niz štrajkova i tarifnih pokreta tokom 1907. godine imali su, nesumnjivo, uticaja na raspoloženje radnika bosanskobrodskog regiona.¹⁵

Što i na ovom području nije došlo do formiranja radničkih strukovnih sindikalnih organizacija, svakako, uzrok valja tražiti u činjenici da je radništvo Bosanskog Broda bilo uglavnom nekvalificirano, a onaj veoma mali broj kvalificiranih radnika, s relativno visokom nadnicom, nije pokazao znatnijeg interesa za njihovo osnivanje. Jedino su željezničari osnovali svoju sekciju u okviru »Pravno-zaštitnog i potpornog društva Flugrad u Sarajevu«, koje je neposredno iza majskih štrajkova proširilo svoju djelatnost na području čitave Bosne i Hercegovine.¹⁶

Zbog nepostojanja strukovnih sindikalnih organizacija, sekcija »Flugrada« u Bosanskom Brodu imala je veoma velikog značaja na organiziranju željezničara u njihovoj borbi za poboljšanje ekonomsko-socijalnog položaja. Zahvaljujući upravo svojoj organiziranosti željezničari su uspjeli da se u svim radionicama bosansko-hercegovačkih državnih željeznica, od aprila 1907. godine, radno vrijeme snizi na 9 sati dnevno, a istovremeno, prema kvalifikacijama i dužini radnog staža, nadnice povećaju od 10 do 40 helera.¹⁷

Pored toga, u okviru ove sekcije organizirani su bili tečajevi za opismenjavanje radnika, razni stručni kursovi i predavanja, kao i

proučavanje brošura, knjiga i brojnih članaka iz radničkih listova, koji su donosili vijesti o raznim radničkim pitanjima i obavještavali ih o kretanjima i događajima u radničkom pokretu.¹⁸

Polovinom 1908. godine radnički pokret Bosne i Hercegovine pogodila je privredna kriza, koja je bila još više potencirana aneksijom.¹⁹ Njene posljedice ubrzo su se osjetile i na području Bosanskog Broda, jer su poslodavci, koristeći se nastalom situacijom, nastojali produžiti radno vrijeme i sniziti nadnicu. Tako je, na primjer, uprava Fabrike »Danica« uspjela da isposluje od Zemaljske vlade dozvolu o izuzeću Uredbe o danima odmora, odnosno da zbog potrebe neprekidnog rada u pojedinim svojim pogonima može zatražiti od nekih kategorija radnika da rade i u dane nedjeljnog odmora, a da za to nemaju pravo ni na kakvu naknadu.²⁰

Sljedeći period, do kraja aprila 1909. godine, nije donio nikakav znatniji napredak radničkom pokretu. Još uvijek je odjekivala ratna buka izazvana aneksionom krizom. Strogi režim i pooštrena cenzura onemogućili su svaku slobodnu djelatnost. Tek polovinom godine kriza je počela jenjavati, što se odmah odrazilo na stabilizaciju i konsolidaciju radničkog pokreta.

U radničkom pokretu Bosne i Hercegovine posebnu ulogu imala je socijalistička štampa koja je dolazila iz susjednih zemalja. Za domaće radništvo, svakako, od najveće koristi bila je ona štampa koja je dolazila iz Hrvatske (»Slobodna riječ«) i Srbije (»Radničke novine«). Sve do 1907. godine Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu zabranjivala je pokretanje radničkog lista, a kada je to i dozvolila, Zakonom o štampi praktično je potpuno onemogućila radnike da izdaju svoje glasilo uslovljavajući njegovo izlaženje visokim kaucijama. O položaju radnika u Bosni i Hercegovini naročito je opširno pisala »Slobodna riječ«, ali zbog oštih kritika izrečenih na račun političkih i upravnih vlasti, početkom jula 1908. godine, Zemaljska vlada je zabranila njeno širenje u Bosni i Hercegovini. Zbog toga je, u periodu od sedam mjeseci, dio naklade ovoga lista namijenjene bosansko-hercegovačkim radnicima štampano pod 23 imena, pa je kao poseban list slan u Bosnu i Hercegovinu.²¹

Međutim, pored navedenih listova, naročito između 1880. i 1900. godine, u Bosnu i Hercegovinu je dolazilo dosta listova i časopisa na njemačkom, mađarskom i češkom jeziku. Ovom štampom su se uglavnom služili strani radnici koji su se još prije dolaska u Bosnu i Hercegovinu upoznali sa socijalističkim idejama i svoje bogato iskustvo prenosili na domaće radništvo.²²

S obzirom na položaj Bosanskog Broda, kao pograničnog mjesta, vjerovatno je on bio jedno od središta preko kojih je dolazila štampa iz zemalja Austro-Ugarske monarhije i Njemačke. Zbog toga su mjesne vlasti u Bosanskom Brodu budno pazile na sva ona lica koja su tu štampu prenosila, a pogotovo ona koja je bila zabranjena i unosena ilegalnim kanalima.

Početak 1909. godine bila je završena sabirna akcija, koja je omogućila izlaženje radničkog lista u Bosni i Hercegovini. Veliki broj radnika odricao se i najnužnijih potreba da bi omogućio štampanje svog lista. Postoje velike vjerovatnoće da su radnici Bosanskog Broda, takođe, učestvovali u ovoj sabirnoj akciji i na taj način potpomogli njegovo izlaženje.²³ Poslije završenih priprema pojavio se, 29. aprila 1909. godine, prvi broj »Glasa slobode«, koji će u narednom periodu odigrati veoma značajnu ulogu u borbi radnika za postizanje boljih uslova rada i života radničke klase u Bosni i Hercegovini. O ulozi i zadacima ovog radničkog lista, u uvodniku njegovog prvog broja, pored ostalog, podvučeno je i sljedeće:

»Glavna svrha će mu biti prosvjećivanje radnika, širiti nauku socijalizma, dokazivati potrebu razredne borbe, te svestrano štitići interese radničke, baviti se ekonomskim i političkim pitanjima, objektivnom i nepristrasnom kritikom svega onoga, što ide protiv radničkih interesa.«²⁴

Za dalji razvitak radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, a s tim u vezi i na području Bosanskog Broda, od velikog značaja bilo je formiranje radničke političke stranke. Poslije izvršenih priprema, 28. i 29. juna 1909. godine, u Sarajevu je održan Osnivački kongres Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine. Odmah po osnivanju Socijaldemokratska stranka vrši uticaj na sve sindikalne organizacije okupljene oko Glavnog radničkog saveza i pokreće organizovanu akciju za donošenje ustava i uspostavljanje sabora, koji su trebali obezbijediti demokratsku upravu u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujući novoformiranoj stranci radnička klasa Bosne i Hercegovine stupa na put političke borbe, što je u tadašnjim uslovima bilo od velikog značaja s obzirom na postojanje raznih organizacija koje su bile eksponenti vlasti.²⁵

Mnoštvo neriješenih pitanja koja su bila od životnog interesa za narode Bosne i Hercegovine: postojanje ostataka feudalnih odnosa, borba protiv kolonijalne politike i eksploatacije, kulturna i prosvjetna zaostalost, raspirivanje šovinističkih tendencija i niz drugih, našli su svog odraza u djelokrugu rada Socijaldemokratske stranke. Međutim, već na početku svog djelovanja ona je došla pod udar policijskog režima, a rukovodioci socijalističkog pokreta, neprestano pritisnuti policijskim terorom i represalijama, neiskusni i teoretski slabo pripremljeni, često su vodili oportunu politiku, ne koristeći postojanje navedenih problema za efikasniju mobilizaciju radničke klase. Oni su riješenja svih ovih pitanja gledali u uvođenju ustava, ali su ubrzo došli do uvjerenja da njegovim stupanjem na snagu nisu dobili ništa.

Zemaljski ustav — »Statut«, koji je 17. februara 1910. godine oktroirao car Franjo Josip I, značio je ozakonjenje kolonijalne politike koju je Austro-ugarska Monarhija provodila u Bosni i Herce-

govini. Zajedno s Ustavom doneseni su i najnužniji zakoni za njegovo sprovođenje u život: izborni i saborski poslovni red, zakon o sakupljanju i društvima i zakon o kotarskim vijećima.²⁶

Donesenim ustavnim odredbama Bosna i Hercegovina nije priznata za samostalnu zemlju Monarhije, već je sačinjavala »jedinstveno upravno područje«, na čijem čelu se nalazio zajednički ministar financija, kome je za upravu u zemlji bila odgovorna Zemaljska vlada u Sarajevu. Ustav je, u prvom redu, sadržavao niz ograničenja kojima su okupacione vlasti štatile svoj položaj i stečene pozicije. On je u velikoj mjeri ograničio uticaj naprednih narodnih predstavnika na rad zemaljske uprave, pa iako je Bosna i Hercegovina dobila narodno predstavništvo — Sabor, njemu je ostavljeno samo pravo da »sarađuje s vladom i to na zakonima koji se odnose isključivo na bosansko-hercegovačke poslove.«²⁷

Donošenjem ustava obilježen je, u razvitku Bosne i Hercegovine, početak nove ustavne ere u koju su polagane velike nade i uvjerenje da će smijeniti stari apsolutistički režim. Ali, ubrzo je postalo svima jasno da on isključivo služi tudinskoj upravi kao sredstvo za normaliziranje prilika stvorenih aneksijom, a ne da narodu zajamči politička prava i slobode.²⁸

Neposredno po donošenju ustava Socijaldemokratska stranka otpočela je kampanja protiv njegovih odredaba ističući »da proglašeni ustav ne može zadovoljiti narod, da se od njega ne može nikakvu dobru nadati i da će narod morati povesti borbu za izmjenu ovog ustava i da izvojuje bolji, koji bi odgovarao narodnim interesima.«²⁹ Ovim nametnutim aktom Bosna i Hercegovina nije dobila one garancije koje su od njega očekivane, nego je to bio samo manevar »da se narod zabašuri, obmane, buržoaske partije korumpiraju i tako produži vijek jednoj apsolutističkoj vladavini.«³⁰ Ustavne odredbe su još jednom potvrdile političku i ekonomsku zavisnost Bosne i Hercegovine od Monarhije, kakva je stvarana u toku četrdesetogodišnje okupacije.

U takvim prilikama i pod snažnim dojmom proteklih događaja, u okviru akcije bosansko-hercegovačkih željezničara, koja je obuhvatala deset mjesta širom Bosne i Hercegovine,³¹ bosanskobrodski željezničari održali su, 17. jula 1910. godine, skupštinu kojoj je prisustvovalo 110 željezničarskih radnika. Ova akcija bila je pokrenuta zbog neriješenih pitanja iz domena penzijskog osiguranja željezničarskih radnika, i tom prilikom je poslana rezolucija baronu Burijanu, ministru Zajedničkog ministarstva financija, koja je glasila:

»Mi danas sakupljeni službenici bos. — herc. zemaljskih željeznica bez razlike kategorije proglašujemo, da dosadašnji mirovinski propis nipošto ne odgovara sadašnjem duhu vremena, dapače u prispodobi sa sličnim propisima drugih državnih i javnih institucija monarhije sadržava mnoge nepodopštine, kojih si željezničko osoblje nije zaslužilo.

Pošto ne postoje personalne komisije, izjavljujemo se potpuno solidarni sa postupkom koaliranih društava u pogledu sredenja istih mirovinskih odnošaja.

Konačno izjavljujemo, da su tražbine koaliranih društava na uredbu mirovinskih odnošaja tako malene, da od ispunjenja istih nikako odustati ne možemo.

*Osim toga poslaće koalirana društva ovu rezoluciju uz obrazloženje bos. — herc. zemaljskom saboru. Nadamo se od našeg sabora, da će naše opravdane zahtjeve za poboljšanje našeg mirovinskog odnošaja u svakom pogledu poduprijeti.*³²

U međuvremenu je bio zakočen sav saobraćaj na najvažnijim željezničkim magistralama u Bosni i Hercegovini. U Bosanskom Brodu ležalo je na stotine vagona raznovrsne robe, dok su pojedini vozovi iz ovog pravca na putu za Sarajevo kasnili od 2 do 8 sati.³³ Zbog takvog stanja željeznička uprava bila je prisiljena da radnicima obeća rješene penzijskog osiguranja, ali se ubrzo pokazalo da je ona samo na tome i ostala, a presijom i terorom primorala je radnike da se vrate na posao pod ranijim uslovima u odnosu na ovo pitanje. Tako je još jedna akcija željezničarskih radnika u Bosanskom Brodu ostala bez željenih rezultata, u prvom redu, zbog neorganizovanosti bosanskobrodskih radnika i nepostojanja njihove sindikalne organizacije.

Ovaj neuspjeh, međutim, nije obeshrabrio bosanskobrodске željezničare, pa su i dalje tražili nove mogućnosti da poboljšaju svoj položaj. Tako je 26. marta 1911. godine održana skupština članova »Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara« u Bosanskom Brodu, kojoj je prisustvovalo oko 40 osoba. Na skupštini je raspravljano o potrebi čvršćeg organizovanja željezničara, njihovom položaju i teroru koji nad njima provodi željeznička uprava.

»Naš poslodavac — istaknuto je tom prilikom na skupštini — željeznička uprava je sa svim državnim i privatnim željeznicama kao i sa ostalim industrijalcima u savezu. Visina tarifa, radno vrijeme i plaće ne određuju više ona sama, nego se pitaju i druge željeznice, odnosno poduzeća, sa kojima je ona u savezu.

*Savez bos. — herc. željezničara je uvidio, da se nikakva poboljšanja ne mogu izvoštiti sve dotle, dok ne budu u jednoj organizaciji svi željezničari, pa je svoja pravila u tom smislu i preradio.*³⁴

Neposredno poslije odobravanja pravila podružnice »Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara«, koje je izvršila Zemaljska vlada, održana je 21. maja 1911. godine konstituirajuća skupština podružnice u Bosanskom Brodu, na kojoj su izabrani: Emerik Pofuk, za predsjednika, Vincenc Volf, za potpredsjednika, a za članove odbora: Vencel Čižinski, Karl Harfman, Johan Čadek, Jakov Senk, Franc Pulpit i Rajnhard Kostelić.³⁵

Na skupštini željezničara održanoj 17. septembra 1911. godine, uz učešće oko 50 službenika svih kategorija, ponovo je raspravljano o teškom položaju svih bosansko-hercegovačkih željezničara. Tom prilikom je istaknuto:

»Tražeći uzroka svim bijedama koje tište ne samo onog malog i »neznatnoga«, nego i socijalno bolje stojeće službenike, došla je skupština do uvjerenja, da naše zarade ni u kojem pogledu ne odgovaraju danas vladajućoj i dnevno skačućoj skupoći životnih namirnica i da nam željeznička uprava neće udovoljiti tražbinama sve dotle, dok smo pocjepani i dok među nama vlada nesloga.

Svi sakupljeni željezničari jednodušno izjaviše, da ćemo tek onda postati moćnim faktorom, kada se složimo, kada prestanu među nama dosadašnje zadjevice, te stupimo u jednu klasno svjesnu organizaciju.«³⁶

Kako na ovoj skupštini nisu bila zastupljena sva društva iz Bosanskog Broda, nije se mogao donijeti zaključak o tome na koji će se način postići jedinstven stav prema poslodavcima, pa je jednoglasno usvojena rezolucija:

»Pretresajući na današnjoj skupštini stanje željezničara došli smo do spoznaje, da se naše stanje ne može na drugi način poboljšati, nego jedinošću svih željezničara. Tražimo radi toga od odborâ svih željezničkih udruženja, da u sporazumu porade na tome, kako bi se ta jedinstvenost uspostavila.«³⁷

Ova akcija bosanskobrodskih željezničara imala je velikog značaja i za razvitak klasne svijesti ostalih radničkih grupacija u Bosanskom Brodu, jer je ona pokrenula pitanje organizovanja svih radnika i stvaranja jedinstvenog fronta prema poslodavcima. Pod naslovom »Stanje feršibera u Bosanskom Brodu«, glasilo željezničara »Bosansko-hercegovački željezničar«, između ostalog, piše:

»Jedna od najlošije nagrađenih a najteža služba, jeste feršiberska. Čovjeku je dovoljno samo par minuta gledati kako moraju da trče za vagonima i namještaju skretnice, ne pazeći mnogo što se svakog momenta nesreća može dogoditi. Oni najviše i stradaju. Izloženi su kao i kočničari svima nezgodama vremena, kiši, suncu, zimi a da se nigdje ne mogu skloniti.

Teškoću njihove službe mora da je i sama uprava uvidila, te je svela radno vrijeme sa 24 sata službe i 24 odmora, na 12 sati službe i 24 odmora. Da je i to radno vrijeme odveć dugačko ne treba ni govoriti.

Bos. Brod spada u najglavnije stanice jer skoro cijeli promet iz Austro-Ugarske ide preko njega. Naši drugovi su tamo ljetos tražili da im se snizi radno vrijeme na 12/24, i predstojnik je odmah na to pristao te je od ravnateljstva došla naredba da se postavi još jedna, treća smjena.«³⁸

Međutim, 5. oktobra 1911. godine predstojnik stanice u Bosanskom Brodu ponovo je uveo ranije radno vrijeme, na što su feršiberi intervenirali kod predstojnikova zamjenika Koča, ali im je odgovore-

no »da se je stanica uvjerila da njihova služba nije tako teška da je po 24 sata ne bi mogli vršiti, a kome nije pravo neka ide kući, oni će već ljude dobiti.«³⁹ Do produženja radnog vremena, uprkos naredbe željezničkog ravnateljstva, došlo je vjerovatno zbog samovolje pojedinih željezničkih činovnika, koji su otpuštali radnike po svom nahođenju, pa su bili primorani da zbog nedostatka potrebnog broja radnika produžavaju radno vrijeme. Ovakav stav uprave željezničke stanice u Bosanskom Brodu izazvao je revolt i ogorčenje svih bosanskobrodskih radnika, koji su tražili da se poštuju odluke željezničkog ravnateljstva, ali zbog nepostojanja čvršće organizacije navedene grupe željezničkih radnika nije postignut nikakav značajniji rezultat.

Krajem 1911. i u toku 1912. godine radnički pokret u Bosni i Hercegovini morao je da prebrodi tešku krizu. Kako se sve više približavao trenutak izbijanja sukoba na Balkanu, vlasti su pooštrile mjere do tog stepena da je i samo postojanje radničkih organizacija bilo dovedeno u pitanje. U takvoj atmosferi u Bosanskom Brodu održana je 17. marta 1912. godine skupština željezničkog osoblja povodom »promjene ministarstva«.⁴⁰ Na skupštini je govorio Panto Krekić, izaslanik Saveza željezničara iz Sarajeva, koji je »iznio u glavnim crtama, da mi sami od promjene ministara očekivati ništa nemamo, jer ministar je samo jedan viši činovnik buržoaske države i mora onako da radi, kako mu interesi kapitalističke klase naređuju!«.⁴¹

U svom proglasu pod naslovom »Manifest željezničarima!«, od 1. maja 1912. godine, Savez bosansko-hercegovačkih željezničara isliče:

»U današnje doba željezničari se nalaze u jednom neizdržljivom stanju. Dugo radno vrijeme skopčano sa naporima i opasnošću po život, velika odgovornost u službi, безусловna potčinjenost i disciplina naspram pretpostavljenih a kraj svega toga male plate nedovoljne za podmirenje najnužnijih životnih potreba, bespravnost na svakom mjestu, to je prava slika željezničarskog stanja. Za otpor protiv toga moraju svi željezničari biti udruženi, moraju da su u jednoj organizaciji i da dišu jednim duhom pa tek onda da mogu svoja prava braniti i poboljšanje stanja izvojevati.«⁴²

U toku 1912. i 1913. godine suprotnosti izazvane balkanskim ratovima zaoštrile su odnose među evropskim silama, pa je postojala opasnost da se ovi sukobi pretvore u evropski rat. U ovako napetoj atmosferi vlasti pooštravaju mjere naročito prema opozicionim elementima u zemlji. Veliki broj radnika bio je mobilisan u vojsku, a u gradovima se koncentriše sve veći broj trupa. Odnosi između Austro-Ugarske i Srbije toliko su se zaoštrili da se očekivalo svakog časa izbijanje sukoba. Zbog toga je vlada zabranila isticanje antiratnih parola, dok je cenzura brisala sve ono što se naslućivalo da je i u najmanjoj mjeri upereno protiv Monarhije.

»Grozničavom užurbanošću — pisao je u to vrijeme »Bosansko-hercegovački željezničar« — se sve sprema. Ratna opasnost prijeti. Svakog momenta mogu i kod nas zavladati ratni odnošaji sa Srbijom.

*Austro-Ugarska izgleda da je spremna. Vojne pripreme su učinjene, najviši vojni krugovi su se izmijenili i sada se očekuje proglašenje mobilizacije, koju uvijek skoro slijede ratni događaji. Radnici moraju raditi kod svojih poslodavaca i ne smiju ih napustiti, ma kako se sa njima postupalo, fabrike i radionice moraju se na zahtjev predati vojnim vlastima na raspolaganje. Radnici i građani do 50. god. ako su sposobni za rad i pozovu se da vrše službu za vojsku, bez obzira, da li su bili vojnici ili ne, ma kakve poslove obavljali, pa ma radili samo u radionicama, podležu vojničkim sudovima i disciplini.*⁴³

Položaj bosanskobrodskih radnika još više se pogoršao tokom 1914. godine. Jedan od razloga bio je i taj što je veliki broj seljaka iz okoline mjesta, zbog poplave i uništene ljetine, u potrazi za zaradom preplavio Bosanski Brod.⁴⁴ Oni su najčešće nalazili posla na željezničkoj stanici i u luci, radeći na akord teške fizičke poslove na pretovaru robe uz minimalne nadnice. O položaju radnika koji su radili na pretovaru robe kod Sarajevskog trgovačkog i otpremničkog društva, »Glas slobode« je pisao:

*»Kod ove firme uposlano je na pretovaranju robe na željezničkoj stanici oko 150 radnika. Oni su razdijeljeni na partije. Svaka partija ima svog starješinu. Zarada im se plaća po vagonu, koji se računa 100 metričkih centi.⁴⁵ Ukupna zarada jedne partije radnika dijeli se na jednake dijelove. Radno vrijeme nije kraće od 12 sati bez odmora, a često puta biva i duže. Godišnja zarada jednog radnika iznosi oko 650 kruna.*⁴⁶

U mnogo povoljnijem položaju nisu bili ni radnici Fabrike »Danica«, čiji je radni dan trajao od 6 sati izjutra do 6 sati poslije podne, a često su morali raditi i preko tog vremena.⁴⁷ Početkom 1914. godine fabrika je zapošljavala:

Nekvalifikovanih radnika	600	sa nadnicom 1.40 — 2 kruna
Bravara	18	sa nadnicom 3 — 3.40 kruna
Bačvara	12	sa nadnicom 3.60 — 5 kruna
Stolara	1	sa nadnicom 3.60 kruna. ⁴⁸

Pod uticajem organizovanih radnika iz Slavenskog Broda i Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, početkom 1914. godine, u Bosanskom Brodu dolazi do formiranja prve sindikalne organizacije. Na javnoj skupštini održanoj 4. marta 1914. godine, na kojoj je prisustvovalo 120 radnika, govorio je Branko Hrisafović iz Sarajeva o potrebi formiranja i ciljevima radničke organizacije. Kratak period iza ove skupštine bio je posvećen intenzivnim pripremama, koje su ubrzo rezultirale njenim formiranjem.

»Ima već duže vremena — pisao je tih dana »Glas slobode« kako su se počeli buditi radnici u Bos. Brodu. Treba samo znati, da ovdje osim gradskih, zanatlijskih i drugih radnika, ima na željezničkoj stanici uposlano 200 — 300 radnika, koji se bave raznim poslovima, a naročito pretovaranjem robe iz bosanskih vagona uskog kolosijeka na normalne vagone ugarskih željeznica, kao i obratno. Zatim kod sav-

ske agencije rade stalno po 100 — 125 radnika na istovaranju robe iz lađa kao i utovarivanju. U blizini B. Broda ima jedno selo Brušac, gdje su stalno zaposleni 100—150 radnika na vadenju kamena. Osim toga ima ovdje masa radnika zaposlena u fabrici petroleuma. Svi ti radnici su neizmjereno eksploatisani i dobijaju vrlo malu platu. Ima ih koji rade od 5 1/2 ujutro pa do 7 sati na večer. Radnički životi ni na kome koraku nijesu zaštićeni te se stalno događaju nesreće. Vidjevši u kakvom se mizernom položaju nalaze, počeo je o sudbini razmišljati i sazvaše u nedjelju 22. marta jedan ograničen sastanak u B. Brodu. Već pred večer bile su prostorije gostione Schraera dupkom pune. 70 — 80 pozvanih bili su unutra, a mnogi moradoše sa ulice slušati socijalističku besjedu, možda prvi put u svom životu.

Ovaj prvi sastanak otvorio je drug Milaković, te ocrtavši razloge za ovaj sastanak, dade riječ drugu Đokoviću iz Sl. Broda. On je u vrlo lijepom govoru ocrtao stanje radnika u Hrvatskoj i kod nas, te je protumačio značaj organizacije i potrebu, da svi radnici budu organizovani.«⁴⁹

Neposredno poslije ove skupštine preko 100 bosanskobrodskih radnika pristupilo je radničkoj sindikalnoj organizaciji, ali s obzirom na brojnost radnika, postojali su svi uslovi da se taj broj u najskorije vrijeme rapidno poveća.⁵⁰ Ubrzo su organizovani radnici izradili i predali Kotarskoj ispostavi pravila za osnivanje podružnice »Saveza tvorničko-nadničarskih i nekvalifikovanih radnika« u Bosanskom Brodu,⁵¹ ali su na to istog dana dobili slijedeću odluku:

»Kotarska ispostava u Bos. Brodu

Broj: 2332

Bos. Brod, 6/V 1914.

Za osnivače »Podružnice Saveza tvorničko i nadničarsko nekvalifikovanih radnika« na ruke Đure Milakovića u

Bos. Brodu

Pozivate se da čim prije ovamo predložite popis presumptivnih članova gornje podružnice.«⁵²

Ovakav stav kotarskih vlasti izazvao je revolt i nezadovoljstvo ne samo organiziranih nego i svih ostalih radnika Bosanskog Broda. Vlasti su se još jednom poslužile već dobro oprobanim metodama, nastojeći spriječiti legalizovanje radničke organizacije. Međutim, kako je pokret među radništvom počeo dobijati širi zamah, vlasti su, bojeći se jedinstvenog istupa radništva, bile prisiljene da potvrde predočena pravila.

Na skupštini održanoj 31. maja 1914. godine, u bašti »Hotela caru Austrijskom«, uz prisustvo preko 180 radnika, o socijalnom osiguranju radnika govorio je Mitar Trifunović iz Tuzle, a o značaju socijalističke radničke organizacije Mojsije Balać iz Slavenskog Broda.⁵³ To je bila ujedno i posljednja manifestacija bosanskobrodskog proletarijata, jer je ubrzo iza toga izbio prvi svjetski rat, koji je donio nove nedaće i radničkom pokretu i čitavom bosansko-hercegovačkom stanovništvu.

Odmah po izbijanju rata većina radnika bila je mobilisana u vojku i samo manji broj ostao je na poslu. Bosna i Hercegovina postaje operativno područje na kome je bio zaveden strogi okupatorski režim, a sa radnicima se postupalo kao s vojskom. Zavodenjem iznimnih mjera djelatnost Socijaldemokratske stranke i Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu svedena je na minimum. Iako radničke organizacije nisu bile zabranjene i raspuštane, njihova djelatnost bila je ograničena samo na humani rad. Većina radničkih domova pretvorena je u kasarne. Teror i progoni radnika, koje su vršile okupatorske vlasti, sve su učestaliji. Zatvori su puni radnika. Dolazi do masovnih hapšenja, suđenja, izricanja mnogobrojnih smrtnih presuda i odvođenja stanovništva u internaciju. S područja Bosanskog Broda Kotarska ispostava potjerala je u internaciju u Arad 343 politički sumnjiva lica kao taoce, među kojima je bilo i žena. Istovremeno je na području Kotarske ispostave Bosanski Brod bilo internirano: 17 Srba, 20 Crnogoraca i 12 Albanaca.⁵⁴

Uporedo s uvođenjem svih ovih mjera dolazi i do pojačane eksploatacije radništva. Kako se većina odraslih muškaraca nalazila na bojištima, njihova mjesta u fabrikama, koje su u većini slučajeva bile militarizovane, popunjavaju žene i djeca. Ponovo dolazi do produžavanja radnog dana i u većini fabrika i preduzeća radno vrijeme traje 12 sati.

Međutim, i pored zavodenja iznimnih mjera, u Bosanskom Brodu nije u potpunosti zamrla djelatnost radnika, članova sindikalnih organizacija i Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, koji su neprestano među vojnicima brodskih garnizona agitovali protiv rata. Izvjesna liberalizacija režima u Austro-Ugarskoj, februaraska revolucija u Rusiji i niz drugih okolnosti uticali su na oživljavanje političkog života i obnavljanje radničkih organizacija u Bosni i Hercegovini polovinom 1917. godine.

»U teškim i nepodnošljivim prilikama — pisao je »Glas slobode« — koje su pokazale da je rat u istinu najteži onima, koji su ga najmanje željeli, radnici se nisu mogli ni maći da što urade za popravku svog položaja.

Tek je ruska revolucija izmjenila ovo stanje. Ona je uspirala slobodniji vjetar u cijeloj Evropi, pa je on jednim zamahom zahvatio sve radnike u Bosni i Hercegovini, koji jedva dočekaše da se mogu osloboditi najstrašnijeg pritiska koji ih je vodio konačnoj propasti i izumiranju. U tome času je ponovo počeo oživljavati rad radničkih organizacija, a one odmah povedoše akciju da se stanje radnika koliko toliko olakša.«⁵⁵

Istovremeno se počeo razvijati rad i na obnavljanju sindikalnih saveza. Glavni odbor Socijaldemokratske stranke i Uprava Glavnog radničkog saveza rade pod zajedničkim nazivom »Glavni odbor radničkog pokreta«. Također je bilo od velikog značaja za radnički pokret Bosne i Hercegovine i ponovo izlaženje »Glasa slobode«, od 30. juna 1917. godine, a štampao se u tiražu od 3.000 primjerka. Već u

prvom broju objavio je na naslovnoj strani proglas upućen radnicima socijaldemokratima. U proglašenju su izloženi pogledi socijaldemokratije i stavovi prema nekim savremenim zbivanjima, pa i prema februar-skim događajima u Rusiji i ruskoj socijaldemokratiji. Ovaj proglas predstavljao je prvu proklamaciju partijskog i sindikalnog vodstva od vremena izbivanja rata.

»Veliki istorijski događaji — istaknuto je u proglašenju — odigrali su se za prošle tri godine. Sve to dugo vrijeme radnička klasa u Bosni i Hercegovini nije bila okupljena u svojim organizacijama, niti je bila u stanju da poduzme akciju za popravljavanje svoga materijalnog položaja i popravka uslova svoga teškog života. Sve organizacije, stranke i mnoge sindikalne prestale su funkcionisati, većina članova je rasturana na sve strane po bojištima, a što je ostalo provodi dane u teškom radu i životu, strankina štampa prestala je izlaziti, od našeg naprednog pokreta ostali su samo tragovi.

Kapitalistička klasa obdabila je narode čitavog svijeta sa strašnim ratom, ali neće i ne može da obdara narode mirom. Kapitalistički društveni poredak, koji narodima donosi ovakve darove kao što je ovaj rat, stoji pred likvidacijom.

Ruska revolucija, koju je izveo ruski radni narod, srušila je reakcionare i imperijaliste i proklamovala demokraciju, slobodu i samopredjeljenje naroda.

Uporedo sa najnovijim velikim događajima počeo se buditi iz trogodišnjeg drijemeža i radnički pokret u Bosni i Hercegovini. Radnici Bosne i Hercegovine ponovo podižu svoje organizacije, nastoje da povećaju svoje zarade usuprot velikog povećanja cijena životnih namirnica.«⁵⁶

Snažan podsticaj na obnovi rada radničkih organizacija u Bosni i Hercegovini dala je Zemaljska konferencija socijalističkih radničkih organizacija, održana 3. februara 1918. godine u Sarajevu, kojoj je prisustvovalo 120 delegata iz već postojećih organizacija u Bosni i Hercegovini. Na Konferenciji je, pored ostalih, donesena i Rezolucija o radu i obnavljanju organizacija, čija prva tačka glasi:

»Konferencija poziva sve drugove odbornike saveznih organizacija u Sarajevu kao i drugove u provinciji, čije su organizacije uslijed ratnih prilika prestale djelovati, da u sporazumu sa Upravom Glavnog radničkog saveza porade na tome, da se njihove organizacije opet obnove. One savezne organizacije pak, kao i podružnice, koje su svoj rad već obnovile, kao i one koje nisu prestale djelovati, konferencija poziva na rad na jačanju organizacija, uvažujući prilike pod kojima živimo, podvostruče.«⁵⁷

U međuvremenu Austro-Ugarska je na svim frontovima doživljavala poreze. Približavanjem trenutka njenog sloma slabio je i pritisak njenih političkih i upravnih vlasti na radnički pokret, a završetak prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je dočekala brojnim vojnim dezerterima i u rasulu koji je preživljavala okupatorska vlast u posljednjim danima svoje vladavine nad Bosnom i Hercegovinom.

U to vrijeme u Bosanskom Brodu formirano je Narodno vijeće, koje je raspolagalo s četom »narodne garde« u jačini od 250 vojnika. Ona je bila odmah raspoređena za osiguranje željezničke stanice, mosta na Savi, fabrike »Danica«, Savskog pristaništa i drugih značajnijih objekata, kao i na održavanju reda u gradu. Ta njena funkcija trajala je sve do sredine novembra 1918. godine, kada je u Bosanski Brod stigla prva jedinica srpske vojske i preuzela komandu mjesta.

Međutim, završetkom rata i propašću Austro-Ugarske nije prestala borba radničke klase, čiji se položaj u novostvorenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca nije bitno izmijenio, jer ona nije ispunila ono što se od nje očekivalo. Na mjesto ranijih eksploatora radnih masa, koji su Bosnu i Hercegovinu izložili kolonijalnom izrabljivanju, došli su drugi. U svom nastojanju da se učvrsti, novi režim nije birao sredstava i uz pomoć stranog kapitala on se u prvom redu oborio na radničku klasu, koja je bila spremna da se bori za demokratski društveni poredak u zemlji.

Nekoliko dana poslije ulaska srpske vojske u Bosanski Brod, 19. novembra 1918. godine, održana je, nakon završetka rata, prva javna skupština željezničara u Bosanskom Brodu, kojoj je prisusvovalo 400 — 500 bosanskobrodskih radnika. Ambroz Gliha i Bogoljub Čurić, delegati Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara iz Sarajeva, upoznali su prisutne radnike s nastalom situacijom poslije raspada Austro-Ugarske i formiranjem Države SHS, ističući potrebu jačanja sindikalnih radničkih organizacija i uzdizanja idejno-političke svijesti radnika. Na skupštini je osnovana Podružnica Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara u Bosanskom Brodu i izabran je Odbor podružnice sastavljen od 12 radnika.⁵⁸

Krajem 1918. godine u Bosanskom Brodu održana je još jedna radnička skupština, kojoj je predsjedavao Emil Balać. O političkom položaju govorio je Sreten Jakšić, dok su o nepravедnom razrezivanju poreza u Bosanskom Brodu govorili Mijo Ćosić i Ilija Mataja. Poslije govora Emila Balaća o potrebi osnivanja mjesne političke organizacije izabran je Mjesni odbor, u koji su ušli: Ilija Mataja, Alojzije Posavac, Stjepan Pinterović, Jakša Sokolović, Mato Špigl, Emil Balać, Makso Pihler, Augustin Fric, Nikola Bader i Mijo Ćosić.⁵⁹ Na skupštinama Mjesne organizacije Socijaldemokratske stranke u Bosanskom Brodu sve češće je ispoljavano nezadovoljstvo s postojećim stanjem, dok je u njenim rezolucijama zahtijevana: sloboda organizovanja radnika, sloboda štampe, ukidanje cenzure, zabrana batinanja, zatvaranja i ubijanja građana. Zbog ovakvih zahtjeva članovi Mjesne organizacije su ubrzo došli pod udar vlasti, koje poduzimaju najčešće represivne mjere u cilju suzbijanja šireg zamaha radničkog pokreta na području Bosanskog Broda.⁶⁰

Pored toga, istovremeno, vlasti su naročito zazirale od zarobljenika (bivših austro-ugarskih vojnika iz Bosne i Hercegovine) koji su se vraćali iz Rusije. Njihovom pristizanju i daljem kretanju obraćala se velika pažnja. Štab Druge armije, čije je sjedište bilo u Sarajevu,

izvještava još u decembru 1918. godine Narodnu vladu za Bosnu i Hercegovinu da se, dnevno, preko Bosanskog Broda vraćaju u zemlju grupe od 50 — 60 zarobljenika. Vojna komanda u Bosanskom Brodu vodila je naročito brigu o onim povratnicima koji su učestvovali u akcijama boljševika, ispitujući u svakoj mogućoj prilici njihovo raspoloženje, iz kojih krajeva Rusije se vraćaju, kakva je situacija u mladoj sovjetskoj državi itd. Prema njihovim podacima pretežan broj zarobljenika iz Bosne i Hercegovine do početka 1919. godine vraćao se iz Ukrajine i sa Kavkaza.⁶¹

Štab Druge armije tražio je od Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu da uputi nekoliko svojih pouzdanih ljudi u Bosanski Brod, koji bi bili kvalificirani da ustanove pravo raspoloženje zarobljenika i da ga izvijesti o rezultatima istrage povodom dolaska 20 boljševika iz Moskve, koji su, navodno, preko Bosanskog Broda došli u Bosnu i Hercegovinu.⁶² Iz ovih podataka se jasno vidi koliko su pažnje upravne i vojne vlasti poklanjale kretanju povratnika iz Rusije, plašeći se revolucionarne plime nastale u Evropi poslije oktobarske revolucije i poduzimale razne mjere da spriječe njihovu aktivnost.

Radništvo Bosanskog Broda, tokom mjeseca aprila 1919. godine, vršilo je intenzivne pripreme za proslavu Prvog maja, želeći da javno i odlučno manifestuje za svoje socijalne i političke zahtjeve. Pored toga, prvomajska proslava 1919. godine, za radnički pokret Bosne i Hercegovine, a shodno tome i za njegov dalji razvitak u Bosanskom Brodu, imala je veliki značaj i zbog toga što je trebalo da bude prva značajnija manifestacija ujedinjenog proletarijata u okviru novostvorene države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Na traženje radničkih predstavnika Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu odobrila je proslavu i u tom smislu izdala uputstva svojim organima na čitavom području Bosne i Hercegovine.⁶³ Ali, istovremeno s odobrenjem prvomajske proslave, Zemaljska vlada preduzela je niz mjera predostrožnosti da se skrši eventualni sukob radnika s policijom i ostalim organima vlasti. Od odgovornih funkcionera ustanova kojima je uputila raspis⁶⁴ zatražila je da oni u svojoj nadležnosti preduzmu ne samo obične preventivne mjere nego da, u slučaju oštrijeg istupanja radnika i izbijanja nemira, istupe svim sredstvima u cilju zaštite autoriteta vlasti. U daljem tekstu raspisa razrađeno je detaljno koje mjere treba poduzeti protiv demonstancija:

»Preventivnu službu ima samo policija da obavlja. Represivne i brahijalne mjere treba ovom postepenosti upotrijebiti:

1. Neka državna, odnosno gradska policija pokuša da svim sredstvima uspostavi narušeni red i mir.

2. Ako to ne ispadne za rukom, neka stupi žandarmerija u akciju.

3. Ako i to ne pomogne, neka se onog istog časa u pripravnosti stajajuća vojska razmili za intervenciju.

U istom momentu kada policija protiv nasilnika stupi sa oružjem u akciju, neka se u smislu ovdašnjeg naređenja od 12. aprila 1919. godine br. 2704 prez. koje poštom slijedi proglasi prijeki sud. Sefovi

*dotičnih lokalnih vlasti imadu se blagovremeno spremiti i konsignirati, te sa mjesnim komandama kraljevske srpske vojske i komandantima žandarmerije u dodir stupiti i u pogledu svih mjera koje se preduzeti imaju potpuni sporazum postići.*⁶⁵

Na osnovu naređenja Zemaljske vlade lokalne vlasti bile su dužne da pozovu radničke vođe⁶⁶ i da ih upozore na odgovornost u slučaju izbijanja sukoba i nemira. Zbog toga su prilikom informisanja radničkih predstavnika, lokalne vlasti zatražile od njih da potpišu obavezu o obezbjeđenju mira i reda za vrijeme trajanja proslave. Ova mjera imala je za cilj da uplaši radnike i da posluži kao garancija da će se prvomajski događaji razvijati onako kako to vlasti budu željele.⁶⁷

Približavanjem Prvog maja uznemirenost kod vlasti bivala je sve veća, jer se u cijeloj zemlji govorilo o proslavi nastupajućeg radničkog praznika i o svim mogućim ishodima s obzirom na naelektriziranost proletarijata analogno mjerama koje su vojne i civilne vlasti javno deklarirale da će poduzeti protiv učesnika u prvomajskim manifestacijama. Iz svih krajeva Bosne i Hercegovine regionalni i lokalni organi uprave tražili su vojna pojačanja u cilju obezbjeđenja. Međutim, pred samu proslavu, 26. aprila 1919. godine, odlukom Ministarskog savjeta Kraljevine SHS proslava je bila zabranjena:

*»Ministarski savjet riješio je, da s obzirom na to što se područni teritorij nalazi u ratnoj zoni zabrani 1. maja na cijeloj teritoriji svaka manifestacija bilo u povorci bilo na koji drugi način u vezi sa proslavom 1. maja. Ta zabrana uslijedila je jer se u ratnoj zoni ne mogu dopustiti manifestacije, koje bi se dale iskoristiti protiv nas i koje su kadre ugroziti naš položaj na konferenciji mira. Čim se svrši pitanje naših granica prestaće i sve takve preventivne mjere, koje diktiraju danas izvanredne prilike i položaj države.*⁶⁸

U šifrovanom telegramu broj 2916 od 26. aprila 1919. godine, koji je tom prilikom Svetozar Pribičević, ministar unutrašnjih poslova Kraljevine SHS, uputio Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu, navodi se:

»Ministarski savjet riješio je na današnjoj sjednici, da se s obzirom na to što se područna teritorija nalazi na vojišnoj zoni, na cijelom teritoriju pa i gradu (Zagrebu, Ljubljani, Splitu, Sarajevu) zabrani prvog maja o. g. i uopšte u vezi s proslavom prvog maja svako manifestiranje bilo u povorkama ili na koji drugi način. Izvolite se staviti u vezu s armijskom komandom da naredi pripravnost i da Vam se za svaki slučaj radi potrebe izvršenja ove odluke stave na raspoloženje sa svom vojnom snagom. Komandantu žandarmerije isto tako izdajte potrebna naređenja. Izvolite dalje dati potrebna objašnjenja štampi da se zabrana izdaje radi toga što se na vojišnoj zoni ne mogu dozvoljavati takve manifestacije. Pozovite sve da bude mira jer svaki nemir i svaka akcija iskorišćuje se protiv nas i ugrožava naš položaj na konferenciji mira. Čim se svrši pitanje naših granica, onda će

*prestati i sve ove preventivne mjere, koje diktiraju ratne prilike i sadašnji položaj i vlada tada neće činiti nikakve smetnje slobodnom manifestiranju uvjerenja.*⁶⁹

Ali, ubrzo se pokazalo da je ovo obrazloženje Svetozara Pribičevića bilo samo izgovor za takav postupak, jer su vlasti i poslije prvomajskih događaja svim silama nastojale da spriječe razvitak radničkog pokreta i njegovih organizacija.

U međuvremenu, tačnije 29. aprila 1919. godine, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu obratila se svim okružnim i sreskim načelnicima, upraviteljima ispostava i direktoru policije u Sarajevu — upozoravajući ih da, usljed zabrane proslave Prvog maja, socijaldemokrati namjeravaju prirediti protestne demonstracije, koje mogu dovesti do nemira i obustavljanja rada u tvornicama i drugim preduzećima. Da bi spriječila učešće željezničara u ovim demonstracijama, Vlada je donijela odluku da se prema njima primijeni Naredba ministra vojske i mornarice, po kojoj se učešće željezničara u štrajku tretira isto kao pobuna u vojsci, s obzirom da je Bosna i Hercegovina proglašena ratnom zonom, te analogno tome takvi prestupi spadaju u nadležnost vojnih sudova.⁷⁰ Ova mjera naročito je pogodila željezničare Bosanskog Broda, jer su oni sačinjavali većinu radništva u ovom mjestu. Nakon toga radničko rukovodstvo u Bosanskom Brodu uložilo je protest Kotarskoj ispostavi i zatražilo ponovo odobrenje za održavanje prvomajske proslave, preuzimajući na sebe odgovornost za mir i red u toku proslave. No, i pored toga, Zemaljska vlada nije dozvolila održavanje proslave.⁷¹ Zbog toga je Mjesni odbor SRPJ (k) u Bosanskom Brodu, 2. maja 1919. godine, sazvao sastanak svih radnika u Radničkom domu. U prostorijama Radničkog doma sakupilo se oko 200 radnika, ali je neposredno poslije početka sastanka intervenirala policija i žandarmerija i rastjerala radnike. Policija je, zatim, uhapsila i izvršila pretres stana predsjednika radničke organizacije Ilije Mataje i odmah ga, bez ikakve osude, protjerala iz Bosanskog Broda u Đakovo. Tom prilikom policija je zaplijenila i svu radničku imovinu (glavne knjige, spise i radničke iskaznice), a Radnički dom zatvorila.⁷² Namjera vlasti da na ovakav način uguši radnički pokret na području Bosanskog Broda nije donijela znatnijih rezultata, jer je u ovom mjestu i njegovoj okolni poslije toga radnička organizacija još više ojačala.

Radništvo Bosanskog Broda i njegove organizacije, mada su u periodu maj—avgust 1919. godine morali izdržati teror i represalije vlasti, pokazali su nesalomljivu snagu, borbeni i revolucionarni duh i još jedanput nagovijestili da njihov razvitak i jačanje nikakvi progoni i nasilja ne mogu zaustaviti. Neposredno nakon majskih događaja, za veoma kratko vrijeme, radnički pokret i radničke organizacije u Bosanskom Brodu uspjele su se konsolidirati, o čemu jasno govore: štrajk službenika u Fabrici »Danica«, formiranje podružnice Saveza metalčkih radnika, kao i održavanje niza skupština bosanskobrodskih radnika. Tako je, na primjer, Mjesna organizacija SRPJ (k) u Bosanskom Brodu, 5. aprila 1920. godine, održala javnu skupštinu

na kojoj je, uz prisustvo oko 150 radnika i seljaka iz okoline Bosanskog Broda, govorio Mitar Triifunović, član Centralnog partijskog vijeća. On je u svom govoru naglasio da je potrebno čvršće organizovanje svih bosanskobrodskih radnika, omasovljenje radničkih sindikalnih organizacija⁷¹, formiranje partijskih organizacija na selu, te međusobno povezivanje radnika i seljaka u cilju njihovog jedinstvenog istupanja za sticanje boljih ekonomskih uslova života i učešće u političkim zbivanjima u zemlji. Osvrćući se na pokušaj poslodavaca da ukinu 8-satno radno vrijeme, Mitar Trifunović je oštro osudio kršenje osnovnih normi radničkog zakonodavstva i zatražio od prisutnih da se ovim napadima poslodavaca odlučno odupru.⁷²

Uprkos ostrim mjerama režima, polovinom aprila 1920. godine, bosanskobrodski željezničari priključili su se opštoj akciji Saveza saobraćajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije, kojom je bilo obuhvaćeno preko 50.000 radnika. Povod za izbijanje generalnog štrajka željezničara bio je novi »Privremeni pravilnik«, kojim je vlada poništila mnoge odredbe ranijeg »Protokola sporazuma«, zaključenog između Ministarstva saobraćaja i ovog Saveza.

Generalni štrajk željezničara u Bosanskom Brodu započeo je, 16. aprila 1920. godine, obustavom rada 260 radnika ložionice, kojima se priključila i većina osoblja željezničke stanice. Štrajkači su odmah formirali štrajkački odbor, koji su sačinjavali: Karl Varljan, Josip Jakopčević, Ivan Zlović i Nikola Dušek, kao i radničke straže koje su spriječavale štrajkolomce da stupe na posao. Kotarske vlasti su od samog početka štrajka nastojale da ga uguše uz pomoć policije, vojske i žandarmerije, pa su, primjenjujući represivne mjere, nastojale prisiliti željezničare da se vrate na posao. Željezničari su se tada, bježeći ispred progona policije, počeli sklanjati u okolini Bosanskog Broda, ali su mnogi od njih pohvatani i pod policijskom stražom vraćeni u grad. U sukobu s vojnim stražama na željezničkoj stanici bilo je ranjeno nekoliko radnika, pa je zbog toga prijetila opasnost od novih sukoba između štrajkača i organa državnih vlasti. U međuvremenu je, u cilju ugušivanja štrajka, vlada Kraljevine SHS za 20. april pozvala sve željezničare na dvomjesečnu vojnu vježbu i proglasila militarizaciju željezničara. U skladu s tim Direkcija željeznica izdala je slijedeću naredbu:

»1. Svo željezničko osoblje, od navršene 21. do navršene 45. godine starosti, poziva se ovim putem na vojnu vježbu, koju će izdržavati u mjestima gdje direkcija nade za shodno, a prema potrebi službe. Na vojnu vježbu imaju da dođu i službenici koji nisu državljani našeg kraljevstva.

2. Od publikovanja pa za 20 časa svaki željeznički službenik, koji je obveznik od 21. do 45. godine dužan je da se javi svojoj dosadanašnjoj službenoj jedinici. U protivnom slučaju potpasti će suđenju vojnih sudova. Ovo sudovanje počinje da teče od 19. aprila ove godine u 12 časova.

3. Od 18. aprila ove godine 24. časa preuzima komandu nad svim obveznicima delegat vojno željezničke inšpekcije u Sarajevu major Petar Nedeljković. U smislu gornjih naredenja određuje se da šefovi službenih jedinica o prednjem pozivu obaveste svoje određene službenike i da ovaj nalog afišira na više vidljivih mesta.⁷⁵

Pored toga, Kotarske vlasti uputile su poziv svim bosanskobrodskim radnicima da stupe na posao, ali se tom pozivu nije odazvala većina radnika. Na željezničkoj stanici od 266 u štrajku se još uvijek nalazio 101 radnik, dok je od 281 radnika ložionice nastavilo da štrajkuje 226.⁷⁶ Međutim, zbog neodlučnosti Centralnog radničkog sindikalnog vijeća da ovaj generalni štrajk željezničara proširi u opšti štrajk svih jugoslovenskih radnika, pod pritiskom terora i represalija, kao i obećanja Ministarstva saobraćaja da će uzeti u razmatranje zahtjeve radnika pod uslovom da odmah stupe na posao, štrajk je bio okončan. Odmah po završetku štrajka u Bosanskom Brodu vlasti su izvršile popis i započele s progonima učesnika u štrajku. Tako su prilikom prvomajske proslave bosanskobrodskih radnika u Sijekovcu, vojne vlasti odstranile željezničare s proslave, a u toku maja i juna policijske vlasti su vršile saslušavanja i zatvaranja željezničara. Iz službe su odmah bili otpušteni svi članovi štrajkačkog odbora, kao i jedan broj radnika za koje je bilo utvrđeno, da su imali nekog značajnijeg udjela u štrajku. U znak protesta protiv represalija željezničke uprave i policijskih vlasti oko 110 radnika željezničke ložionice u Bosanskom Brodu podnijelo je otkaz, što je bio novi povod za proganjanje radnika.

Zbog progona policijskih vlasti rad Mjesne organizacije SRPJ (k) u Bosanskom Brodu je u priličnoj mjeri oslabio, tako da je ona uoči Vukovarskog kongresa brojila samo nešto više od 100 članova.⁷⁷ No, i pored toga, u toku novembra 1920. godine, Mjesna organizacija KPJ održala je nekoliko skupova bosanskobrodskih radnika na kojima je razmatrano jedinstveno istupanje komunista na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Iako su vlasti sprečavale ovakvu djelatnost Mjesne organizacije, ona je ipak s uspjehom završila predizbornoj kampanju na području Bosanskog Broda, što se najbolje vidi po rezultatima izbora, na kojima je lista KPJ dobila 276, a sve ostale građanske partije 340 glasova.⁷⁸

Uspjeh Komunističke partije Jugoslavije na izborima za Ustavotvornu skupštinu i oživljavanje štrajkova i tarifnih pokreta širom zemlje ubrzali su vladine pripreme za odlučan obračun s revolucionarnim radničkim pokretom. Provjerivši svoju snagu i otpor radničkog pokreta u prethodnim sukobima, buržoazija je prešla u opšti napad na cjelokupni radnički pokret. Noću između 29. i 30. decembra 1920. godine vlada je, izgovorom da Komunistička partija priprema prevrat, objavila »Obznanu«, kojom je bio zabranjen rad komunističkih organizacija, komunistička štampa i propaganda, a radnički domovi i prostorije koje su pripadale Komunističkoj partiji i ostalim naprednim radničkim organizacijama bili su zatvoreni.

Povodom donošenja »Obznane«, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu izdala je naredbu svim okružnim organima vlasti da zabrane rad organizacija KPJ, zatvore radničke domove, zaplijene arhivu sindikalnih i partijskih organizacija i zabrane štampanje i rasturanje komunističke štampe.⁷⁹ Kotarska ispostava u Bosanskom Brodu putem policijskih organa odmah je, po prijemu naredbe Zemaljske vlade, započela s masovnim progonima komunista, zatvorila Radnički dom i zaplijenila arhivu sindikalnih organizacija. Otpušteni su radnici za koje se utvrdilo da su bili članovi KPJ ili da su propagirali komunističke ideje. Zabranjene su sve manifestacije na području Bosanskog Broda, kao i proslava radničkog praznika Prvog maja. Policija je svakodnevno hapsila članove KPJ i pretresala njihove stanove. Zbog komunističke propagande i rasturanja komunističkih brošura i letaka u Bosanskom Brodu policija je uhapsila Josipa Čižinskog i Maksa Švarca iz Đakova, koji su optuženi za protudržavnu djelatnost. U svim državnim i privatnim preduzećima u Bosanskom Brodu i njegovoj okolini vršena su provjeravanja radnika, a naročito onih koji su se ranije isticali u radničkom pokretu ovoga regiona ili se pretpostavljalo da su članovi zabranjene Komunističke partije. Tako je, na primjer, komesar željezničke i parobrodarske policije u Bosanskom Brodu predložio otpuštanje 20 radnika i službenika zbog sumnje da su članovi KPJ.⁸⁰

Nakon atentata na regenta Aleksandra i ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića, vlada je inscenirala širom zemlje protivkomunističke demonstracije, kojima je bio cilj da opravdaju donošenje izuzetnih zakonskih mjera protiv komunista. Konačno, 2. avgusta 1921. godine vlada donosi Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, kojim su za svaku komunističku aktivnost bile predviđene surove kazne, pa čak i smrtna kazna. Time je počeo period još bezobzirnijeg progona radničkog pokreta, zatvaranja i maltretiranja komunista i ostalih naprednih elemenata koji su svojim djelovanjem bili smetnja vladajućem režimu u provođenju terora i nasilja. O policijskim metodama i nasilju toga vremena, u djelu »Kuća oplakana«, Rodoljub Čolaković je pisao:

»Batina igra glavnu ulogu u policijskoj istrazi, i rijetki su pojedinci koji nisu bili tučeni. Reći da je neko tučen na policiji ili da su nekog iskundačili žandari nije dovoljno. Istina, time je rečeno da je nad jednim čovjekom izvršeno nasilje, ali to nije sve. Treba razgovarati s ljudima koji su prošli kroz policijske i žandarske ruke, vidjeti modrice i ožiljke, otečene i oderane tabane, izbijene zube, pa da čovjek dobije predstavu o zvjerstvima koja se vrše nad hiljadama građana naše zemlje.

Tučnjava u policijskoj istrazi nije djelo pojedinih ljudi koji izuzetno gaze zakon. Ona je sankcionisana od najviših organa državne vlasti. Batina je postala simbol pravde. Nju sami policajci nazivaju ustav.»⁸¹

U takvim uslovima, krajem 1922. godine, radnici Fabrike »Danica« i Fabrike za preradu voća u Sijekovcu pokreću pitanje obnavljanja strukovnih organizacija u okviru Nezavisnih radničkih sindikata.⁸² Radnici su zatražili od Kotarske ispostave dozvolu za održavanje skupštine, na kojoj bi se izvršio izbor radničkih povjerenika i osnovao pododbor Saveza sindikalno organizovanih radnika, ali je taj njihov pokušaj ostao bez rezultata. Upravnik Kotarske ispostave odbio je zahtjev radnika s motivacijom da je na području Bosanskog Broda, prema ranije donesenim odlukama, zabranjeno svako okupljanje i organizovanje radnika. Staviše, svi oni radnici koji su se ongažirali na obnavljanju radničkih organizacija bili su otpušteni s posla. Ovakav stav policijskih vlasti prema radničkom pokretu obilato su iskoristili poslodavci i produžuju radno vrijeme na 9 i 10 sati,⁸³ odbijaju da radnicima plate prekovremeni rad, a nadnicu zadržavaju na dotadašnjoj visini ne uzimajući u obzir stalna poskupljenja životnih namirnica i stanarina.

U toku rada na obnavljanju strukovnih sindikalnih organizacija u Bosanskom Brodu pojavljuju se predstavnici raznih reformističkih sindikata, koji nastoje privoljeti radnike da stupe u njihove redove. Tako su, tokom jula i avgusta 1924. godine, u Bosanskom Brodu više puta boravili predstavnici Općeg radničkog saveza (ORS-a) iz Zagreba i nastojali da radnike Fabrike »Danica« uključe u ovu sindikalnu organizaciju. Međutim, uprava Fabrike nije, u početku dozvoljavala radnicima ni pristupanje ovom sindikatu, prijeteci im otpuštanjem s posla. Tek početkom septembra 1924. godine u Fabrici »Danica« osnovana je podružnica Općeg radničkog saveza, ali se njena djelatnost svodila jedino na tretiranje organizacionih pitanja. Sve vrijeme svog dvogodišnjeg postojanja Podružnica nije nijednom povelala radnike u tarifni pokret ili pružila upravi Fabrike bilo kakav otpor, iako su radnici radili pod teškim uslovima i dobijali veoma niske nadnice.⁸⁴ Slična situacija je bila i s Narodnom organizacijom željezničara, čija je podružnica u Bosanskom Brodu obuhvatila oko 100 željezničarskih radnika i službenika.⁸⁵ Na području Bosanskog Broda krajem 1926. godine radno vrijeme i nadnice kretale su se ovako:⁸⁶

Radno mjesto	Kvalificirani radnik		Nekvalificirani radnik	
	Radno vrijeme	Nadnica u Din.	Radno vrijeme	Nadnica u Din.
Fabrika »Danica«	10 — 12	40 — 50	10 — 12	18 — 20
Želj. ložionica	12 — 14	30 — 40	—	—
Želj. stanica (pretovar)	—	—	12 — 14	25 — 35

Početak 1927. godine na inicijativu Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara obnovljen je rad Podružnice u Bosanskom Brodu. Zbog zabrane Saveza bosanskobrodski željezničari djeluju kao Tamburaška sekcija željezničara, koja je obuhvatila preko 470 željezničara odnosno sve one koji su odbili da pristupe Narodnoj organizaciji željezničara. Da bi spriječila djelatnost Podružnice, Direkcija željeznica u Sarajevu zatražila je od Kotarske ispostave u Bosanskom Brodu da putem policijskih organa suzbije i onemogući njeno djelovanje, što je ona veoma revnosno činila u svakoj mogućoj prilici.⁸⁷

Teški životni i radni uslovi bosanskobrodskih radnika izazivali su neprestano njihovo nezadovoljstvo, ali zbog policijskog terora i čestih progona radnika na bosanskobrodskom području, u toku čitavog ovog perioda od donošenja «Obznane» pa sve do kraja 1928. godine, nije bilo radničkih štrajkova i tarifnih pokreta. Stoga je još više bio značajan štrajk radnika koji su radili na pretovaru robe na željezničkoj stanici u Bosanskom Brodu, u novembru 1928. godine. Štrajkači su zahtijevali povećanje nadnica, skraćenje radnog vremena i bolje snabdijevanje živežnim namirnicama u prodavnicama (konzumima) pretovara. Ali, zbog bojazni od policijskih progona, jedan dio radnika istupio je iz štrajka i vratio se na posao, što je izazvalo sukob sa štrajkačima. Razdor među radnicima iskoristile su policija i žandarmerija i uspjele brzom intervencijom rastjerati radnike. U ovom sukobu ranjeno je nekoliko radnika, dok su trojica bila uhapšena i isprebijana na željezničkom policijskom komesarijatu. Ovaj štrajk Kotarska ispostava u Bosanskom Brodu iskoristila je kao opravdanje za sve učestalije progone i represalije nad bosanskobrodskim radništvom, čiji će intenzitet biti znatno pojačan poslije proglašenja šestojanuarske diktature 1929. godine.

Proglašenje šestojanuarske diktature značilo je istovremeno i otpočinjanje opšte ofanzive na revolucionarni radnički pokret.⁸⁸ Ubrzo se pokazalo da je državni aparat bio unaprijed pripremljen za odlučni napad na KPJ, SKOJ i legalne radničke organizacije (Nezavisni sindikati i dr.), preko kojih je u prethodnom periodu djelovala KPJ. Nastao je period bjesomučne hajke na komuniste i sve ostale napredne demokratske snage u zemlji, koje su se suprotstavile represalijama i otvorenom teroru kralja Aleksandra i njegovih vladajućih garnitura. Hapšenja, zatvaranja i policijske istrage, prilikom kojih su uhapšeni bili izloženi najsvirepijim metodama mučenja, kao i mnogobrojni procesi pred Sudom za zaštitu javne bezbjednosti i poretka u državi, postaju svakodnevna pojava razračunavanja vlasti sa svojim političkim protivnicima.

Odmah po uspostavljanju šestojanuarske diktature na području Bosanskog Broda dolazi do progona i otpuštanja radnika, naročito onih koji su se svojom djelatnošću isticali u naprednom radničkom pokretu i njegovim organizacijama. Istovremeno Sud za zaštitu države u Beogradu podiže optužnice protiv svih onih koji su bili okarakterisani kao lica opasna za javni red i mir. Između ostalih, pred ovim sudom bio je osuđen i Samuel Majer,⁸⁹ zbog članstva u KPJ i komu-

nističke propagande, na deset godina robije. U svom napadu na radnički pokret i njegove organizacije vlasti su na bosanskobrodskom području, putem policijskog terora i represalija, uspjele u potpunosti da onemoguće rad partijskih i radničkih organizacija, ali nisu mogle spriječiti širenje nezadovoljstva među radništvom koje je svakim danom sve više raslo. Ovo nezadovoljstvo bilo je potencirano i ekonomskom krizom koja je zahvatila sve slojeve društva, a veliki broj radnika bacila na ulicu i na taj način još više povećala armiju nezaposlenih, koji su ostali bez ikakvih sredstava za svoj i za život svoje porodice.⁹⁰ Tako je, na primjer, prema izvještaju upravnika Kotarske ispostave na području Bosanskog Broda, ostalo bez zaposlenja preko 500 radnika,⁹¹ dok su neka preduzeća, kao »Jugostandard«, otkazala posao radnicima, pa ih kasnije primala primoravajući ih da rade uz znatno teže uslove i mnogo manju nadnicu.⁹²

Oživljavanje i polet revolucionarnog radničkog pokreta počinje od Četvrte zemaljske konferencije KPJ, održane 24. decembra 1934. godine u Ljubljani, na kojoj je donesena odluka o ulasku komunista u kulturna, prosvjetna, sportska i druga društva, sindikate i ostale masovne organizacije.⁹³ Raspoloženje radnika bosanskobrodskog područja za sindikalnim organizovanjem i borbom za bolje ekonomske uslove bilo je vrlo veliko. Postojeći ekonomski i radni odnosi između radnika i poslodavaca — nesprovođenje obaveza predviđenih kolektivnim ugovorima, nepoštovanje odredaba iz oblasti radničkog zakonodavstva, a posebno o visini radničke nadnice, dužine radnog dana, zdravstvenog i penzijskog osiguranja radnika — usloveli su čvršće povezivanje radnika i njihovo okupljanje u sindikalnim organizacijama. Pod uticajem članova KPJ radništvo Bosanskog Broda se sve više orijentiše na formiranje jedinstvene sindikalne organizacije u okvirima Ujedinjenog radničkog saveza sindikata Jugoslavije (URSSJ), u kojemu je KPJ imala sve više uticaja.⁹⁴ Od velikog uticaja na konsolidaciju radničkog pokreta na bosanskobrodskom području bila je i saradnja radnika Slavenskog i Bosanskog Broda, koji su bili povezani istim problemima, htjenjima i ciljevima. Ta saradnja je u velikoj mjeri doprinijela da se putem sagledavanja svakodnevnih životnih problema zauzmu određeni zajednički stavovi i da se zajedničkom borbom suprotstave poslodavcima, koji su, oslanjajući se na podršku vlasti, nastojali prisiliti radnike na uslove koje su oni diktirali.

Krajem 1934. godine i SKOJ je razvio vrlo široku aktivnost među srednjoškolskom i radničkom omladinom, okupljajući oko 40 omladinaca i veći broj simpatizera. Zbog zabrane skojevske organizacije njena se djelatnost razvijala u strogoj ilegalnosti, ali je ona, istovremeno, koristila i legalne forme u raznim đačkim, kulturno-umjetničkim i sportskim društvima. Pored organizacionih pitanja, na sastancima skojevske organizacije se raspravljalo o problemima omladine u školi i gradu, proučavala su se aktuelna društveno-ekonomska i politička pitanja u zemlji i izučavala marksistička literatura. U radu skojevske organizacije, također je značajno podvući saradnju omladi-

ne Slavanskog i Bosanskog Broda, koja se ogledala u nizu zajedničkih akcija poduzimanih u to vrijeme. Rezultat te saradnje svakako je i osnivanje skojevske grupe u Bosanskom Brodu, pod rukovodstvom Mihajla Javorskog, a čiji su članovi bili: Mirko Sekso, Čedo Basta, Mirko Papež i Rudi Damjan. Nakon formiranja ove skojevske grupe počeo je organizovaniji rad na okupljanju napredne omladine Bosanskog Broda, naročito radničke, tako da su u to vrijeme na ovom području djelovale tri skojevske ćelije: jedna u fabrici »Jugostandard«, druga u centru i treća u gornjem dijelu grada.⁹⁵

Saradnja radnika i omladine Slavanskog i Bosanskog Broda došla je do naročitog izražaja povodom radničkog praznika Prvog maja i u vrijeme petomajskih izbora 1935. godine. Uoči praznika rada na području oba grada skojevci su rasturali letak koji je izdala skojevska srednjoškolska omladina, u kojem je podvučen značaj Prvog maja i oštro kritikovan režim vlade Bogoljuba Jeftića. Izdavanje i rasturanje ovog letka izazvalo je oštru reakciju vlasti. Uslijedila su hapšenja omladinaca za koje se smatralo da su učestvovali u ovoj akciji. Na osnovu istrage policije Nastavničko vijeće Gimnazije u Slavanskom Brodu isključilo je iz škole: Ratka Cvetkovića, Donata Užarevića, Milana Miškovića, Matu Belošića, Milenka Berića, Stjepana Mikića, i Dragutina Vidoševića, bez prava polaganja ispita na svim srednjim školama Kraljevine Jugoslavije. Pored toga, uhapšeni omladinci predani su na dalju istragu Okružnom sudu u Slavanskoj Požegi, gdje im je sudeno po Zakonu o zaštiti države. Presudom ovoga Suda Ratko Cvetković je osuđen na godinu i po dana zatvora, Donat Užarević i Josip Bauer na osam mjeseci strogog zatvora, Milan Mišković i Milenko Berić na četiri mjeseca strogog zatvora, dok su Dragutin Vidošević i Stjepan Mikić riješeni krivnje, a Mato Belošić optužbe.⁹⁶

Medutim, progoni omladinaca i navedena sudska presuda nisu mogli zaustaviti njihovu djelatnost. Zajedno sa svojim starijim drugovima — komunistima, oni razvijaju široku aktivnost među radništvom i omladinom povodom održavanja petomajskih izbora 1935. godine. Zbog nemogućnosti KPJ da istupi na izbore sa svojom samostalnom listom, ona je bila prinudena da podrži listu tzv. »Udružene opozicije« i u tom smislu dala je instrukcije svom članstvu, jer je u tadašnjoj situaciji jedino »Udružena opozicija« mogla ugroziti centralistički sistem koji je provodila vlada Bogoljuba Jeftića.⁹⁷ Provodeći odluku partijskog rukovodstva na području Bosanskog Broda održan je veliki broj sastanaka radnika i omladine na kojima su objašnjavani razlozi zbog čega treba glasati za listu »Udružene opozicije«.

Pored svih napora opozicije, vlada Bogoljuba Jeftića, koristeći se u izbornoj borbi terorom i represalijama, a u velikoj mjeri i zloupotrebama, uspjela je da dobije većinu glasova i da na taj način zadrži vlast u svojim rukama.⁹⁸ Ali je ubrzo poslije izbora izazvala ogorčenje javnosti zbog zloupotreba, koje su je kompromitovale, i nesloge u vladajućim vrhovima, pa je bila prisiljena da podnese ostavku i prepusti kormilo novom eksponentu dvora Milanu Stojadinoviću.

U takvoj političkoj situaciji u zemlji napredni radnici i komunisti bosanskobrodskog regiona nastoje zadobiti što veći uticaj u radničkim organizacijama, što im u velikoj mjeri i uspijeva. Na izborima za radničke povjerenike i njihove zamjenike u »Jugostandardu«, sredinom februara 1936. godine, izabrano je šest povjerenika i šest zamjenika sa URSS-ove kandidatske liste, dok su u upravu sindikalne podružnice Saveza metalških radnika Jugoslavije (SMRJ)⁹⁹ u Slavonskom Brodu bili izabrani: Ernest Kućera, Fric Pavlik i Franjo Čičak. Naročito zapaženi uspjesi na organizovanju radnika, tokom 1936. godine, postignuti su u »Jugostandardu«, u kojem je radilo dosta radnika iz Bosanskog Broda, gdje je od 223 zaposlena radnika 208 stupilo u sindikalnu podružnicu Saveza metalških radnika.¹⁰⁰ Istovremeno je bio izabran i akcioni odbor od devet radnika sa zadatkom da izradi kolektivni ugovor i da s upravom fabrike povede pregovore za njegovo potvrđivanje. Jedinstvo i solidarnost radnika, kao i upornost radničkih povjerenika prisilili su upravu na prihvatanje radničkih zahtjeva. Svi radnici koji su imali platu od 2,50 dinara na sat dobili su povećanje za 20%, a radnici sa platom od 3 do 3,50 dinara na sat povećanje za 17%. Pored toga, uprava fabrike pristala je i na ostale radničke zahtjeve: poboljšanje uslova rada, plaćanje godišnjih odmora i niz drugih manjih ustupaka.¹⁰¹

Među veoma uspjele akcije u to vrijeme valja svakako istaći veliki omladinski zbor u Slavonskom Brodu kojemu je prisustvovalo preko 1.200 omladinaca iz Slavenskog i Bosanskog Broda i okolnih mjesta. Ovaj skup omladine održan je na inicijativu Međustrukovnog odbora URSS-a, napredne omladine oba grada i vodstva lijevog krila HSS-a, povodom događaja u Španiji i održavanja Omladinskog kongresa u Ženevi. Ništa manje nije bila značajna i akcija napredne omladine i radnika Bosanskog Broda na prikupljanju priloga Crvene pomoći, čiji je cilj bio da se pomogne naprednim radnicima i njihovim porodicama, koje su vlasti progonile zbog njihove djelatnosti i učešća u naprednom radničkom pokretu.

Naredni trogodišnji period karakterističan je po permanentnim pokušajima poslodavaca i vlasti da razjedine radništvo na području Bosanskog Broda, pružajući naročito obilnu pomoć i podršku reformističkim sindikatima HRS-a i JUGORAS-a. U toj situaciji se bosanskobrodsko rukovodstvo URSS-a nije najbolje snašlo i teško je prilagođavalo svoje akcije na stvaranju jedinstvene fronte svih radnika, za što se zalagala partijska organizacija.¹⁰² Nasuprot tome, pod uticajem oportunističke u tom sindikatu stvorilo se među naprednim radnicima u Bosanskom Brodu i okolini shvatanje da je najviša dužnost klasno svjesnih radnika biti član URSS-a. Zbog toga je preovladao vrlo uskogrudni odnos prema radnicima organizovanim u HRS-u, a njegovo reakcionarno vodstvo je to iskoristilo i izoliralo dio bosanskobrodskih radnika od uticaja progresivnih snaga. Tako je početkom 1939. godine došlo i do rascjepa u sekciji Sindikalne podružnice URSS-a u »Jugostandardu« i većina članova i jedan dio povjerenika prešli su u JUGORAS.

U međuvremenu došlo je i do pogoršanja položaja radnika zbog neprestanih povećanja cijena. Prema pisanju »Slobodne riječi«, na primjer, pekarski radnici u Bosanskom Brodu radili su pod veoma teškim uslovima i za svoj rad, koji je kod jednog poslodavca trajao 12 — 15 sati dnevno, a kod drugog 17 — 19 sati dnevno, primali su mjesečno 200 — 400 dinara.¹⁰³ Podaci o onosu nominalne zarade prema izračunatom životnom minimumu jasno govore o položaju radnika u periodu 1937. do 1940. godine.¹⁰⁴

Godina	Prosječna mjesečna nominalna najamnina u dinarima	Cijene životnog minimuma za porodicu od 4 člana u dinarima	Nedostaje dinara
1937.	591	1.996,50	1.405,50
1938.	615	2.207,29	1.592,29
1939.	631	2.239,66	1.608,66
1940.	795	2.664,75	1.869,75

Do sličnog zaključka možemo doći i na osnovu pregleda rapidnog rasta cijena osnovnih životnih namirnica u periodu od izbivanja drugog svjetskog rata do polovine 1940. godine.¹⁰⁵

Artikli	po jednom kilogramu dinara	
	avgust 1939.	april 1940.
Brašno	2,40	3,75
Crni kruh	2,94	4
Riža	7	12
Grah	3,25	8
Makaroni	7	8,50
Mast	16	20
Krompir	1	3
Goveđe meso	8	14
Ovčije meso	6	12

Težak ekonomski položaj i unutrašnja previranja među radništvom Bosanskog Broda rezultirali su i veoma rijetkim i po intenzitetu slabim tarifnim pokretima na ovom području u toku proteklog perioda. Ali to ne znači da je rad naprednih radnika i omladinaca potpuno prestao. Njihova aktivnost među ostalim bosanskobrodskim radništvom zahvatala je sve više maha, tako da je ubrzo došlo do sve češćih intervencija policije i kotarskih vlasti, koje nisu, kao i u ranijim periodima, prestale s terorom i represalijama.

Polovinom 1940. godine održana je u Brodskom brdu partijska konferencija na kojoj je izabran Okružni komitet KPH za Slavonski Brod, na kojoj su iz Bosanskog Broda prisustvovali Drago Vidošević i Mihajlo Javorski. Neposredno iza ove konferencije u Bosanskom Brodu formiran je Mjesni komitet KPJ, čiji su članovi bili: Fric Pavlik, sekretar, Drago Vidošević i Mihajlo Javorski. Članovi ovog komiteta i ostali komunisti razvili su široku aktivnost među građanstvom i seljačkim stanovništvom u okolini, objašnjavajući situaciju u zemlji i svijetu nastalu poslije pohoda fašizma i njegovih daljih agresorskih aspiracija. Naročita pažnja bila je posvećena organizacionom učvršćenju i proširenju djelatnosti partijske i skojevske organizacije, što je ubrzo dovelo do značajnih rezultata. Međutim, ova djelatnost nije dugo ostala van domašaja pažnje policije, koja poduzima razne mjere u cilju sprečavanja rada komunista, skojevaca i ostalih naprednih radnika bosanskobrodskog okruga. Tako je, u okviru mjera režima protiv naprednog radničkog pokreta, 24. decembra 1940. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije donijelo slijedeću odluku: »Na osnovu § 11. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima od 18. septembra 1931. godine, sa izmenama i dopunama od 24. marta 1933. godine:

R A S P U Š T A M

UJEDINJENI RADNIČKI SINDIKALNI SAVEZ JUGOSLAVIJE, sa sedištem u Beogradu i zabranjujem mu svaki daljnji rad.

O b r a z l o ž e n j e :

Provedenim postupkom ustanovljeno je, da je pomenuti Savez u svome radu prekoračio delokrug poslovanja iz člana 5. svoga Statuta, jer je vršio i takve poslove, koji nisu stavljeni u zadatak ovoga Saveza, a koji nisu u skladu sa opštim državnim interesima i društvenim poretkom.

Nadležne vlasti postupiće glede imovine Saveza u smislu propisa § 19. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima i doneti svoju odluku.

Stoga, a na osnovu izloženog i § 11. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima, § 107—110 Zakona o opštem upravnom postupku, odlučeno je, kao što je napred u dispozitivu navedeno o čemu se izveštavaju predstavnici pomenutog Saveza i Uprave grada Beograda radi izvršenja.

Odlučeno u Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu 24. decembra 1940. godine I. br 32172.«¹⁰⁶

Na osnovu ove odluke banske uprave u banovinama donijele su odluke o raspuštanju URSS-a, a organi vlasti počeli su odmah sprovoditi odluku u djelo. U zemlji je otpočelo zatvaranje radničkih domova, plijenjena je imovina URSS-a, zatvarani su i progonjeni njegovi funkcioneri, zatvarane su radničke biblioteke itd. Zbog toga su Okružni komitet KPH i Okružni komitet SKOJ-a u Slavonskom

Brodu, u okviru kojih su djelovali komunisti i skojevci iz Bosanskog Broda, donijeli odluku o ulasku pojedinih svojih članova u postojeće radničke i omladinske organizacije, kulturna i druga društva, koja su bila formirana na nacionalnoj osnovi uz podršku režima. Njihov zadatak je bio da se u okviru tih organizacija i društava bore za jedinstvo radnika, zaštitu njegovih prava, da ukazuju na sve veću opasnost od fašizma i da razotkrivaju sve protivnarodne elemente i njihovo razorno djelovanje u radničkim i omladinskim organizacijama.

NAPOMENE:

- 1 Veselin Masleša, *Mlada Bosna*, Sarajevo 1964, str. 55 — 56.
- 2 Putopisac Henrik Renner, koji je neposredno poslije okupacije 1878. godine boravio u Bosanskom Brodu, navodi:

»Brod leži u savskoj nizini i ima neke dvije tisuće žitelja. Željeznička stanica nešto je postrance od mjesta; vagoni se ovdje moraju mijenjati, jer pruga Brod — Sarajevo u svu duljinu od 269 kilometara izgrađena je s uskim tračnicama. Ovdje je 29. srpnja god. 1878. prešao general barun Filipović s austro-ugarskom vojskom, a godine 1885. stupio je ovdje Franjo Josip na bosansko zemljište. U varošici kazuju dvije male džamije i nedavno sagrađena pravoslavna crkva, da je narod mješovit. No tko je znao stari Brod, koji nije bio drugo već dugačka blatna ulica, začuđio se, ako danas ovamo dođe pa vidi moderne zgrade i javne i privatne, i zapazi, kako je tu uznapredovao promet kako još svejednako napreduje. Od Broda prolazi željeznica savsku dolinu... staje na stanicama u Sijekovcu (tu je i brodska stanica savskog parobrodarstva između Siska i Zemuna) i Novom Selu, te ulazi u ukrinsku dolinu, u kojoj se već javljaju humoviti ogranci Vučjak-planine.« (Henrik Renner, *Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko*, Mitrovica 1900, str. 1-3)
- 3 »Austro-Ugarska je gradila željezničke pruge u Bosni i Hercegovini prvo kao okupator, a potom kao privredni eksploator okupiranih pokrajina. Kao okupatoru željeznice su joj bile potrebne za prevoz vojske, a kada je vlast bila uspostavljena, onda su počele da granaju pruge uz osnovne magistrale u cilju lakše eksploatacije prirodnog bogatstva zemlje. Prvo je sagrađena pruga Bosanski Brod — Sarajevo. Pruga Bosanski Brod — Zenica sagrađena je prve godine okupacije. Budući da se okupatorskim trupama žurilo pri nadiranj u Bosnu, ova pruga građana je sasvim provizorno. Širina kolosijeka od 76 cm, što ju je imala ova pruga, prešla je od tada na sve ostale pruge bosansko-hercegovačkih željeznica.« (Kemal Hrelja, *Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svjetskog rata*, Beograd 1961, str. 34-35).
- 4 Fabrika »Danica« d. d. za kemijske proizvode osnovana je u Bosanskom Brodu 1893. godine, kao ogranak austro-njemačkog kartela za proizvodnju i preradu nafte. Izgrađena je, prvenstveno, da proizvodi za izvoz, a s Bosanskim Brodom imala je veze u toliko što je bila sagrađena na njegovoj teritoriji i što je zapošljavala domaće stanovništvo, prvenstveno, kao nekvalificiranu radnu snagu (Kemal Hrelja, cit. d., str. 72-74).
- 5 »Okupacija Bosne i Hercegovine dala je povoda za pretjerane nade i sanjarije stanovnicima austrijskih provincija a također i inostranstvu. Bosna je posmatrana kao zlatonosna zemlja pa su hiljade ljudi vezali svoju egzistenciju i svoju budućnost uz ovu zemlju. Kao obično nisu se ni ovdje ostvarile pretjerane nade, veliki dio tih ljudi morao je da skapava od gladi.« (Vojislav Bogičević, *Grada o počecima radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini od 1878-1905*, Beograd 1956, dok. br. 19, str. 322).
- 6 »Svibanjski spis socijalističkog radništva Bosne i Hercegovine 1908. godine«, Zagreb 1908, str. 8.

- 7 »Radničke novine«, organ SDS Srbije, br. 65 od 1906. godine.
- 8 Kasim Isović, *Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine*, Sarajevo 1963, tom II, knj. 2, dok. br. 72, str. 459.
- 9 Isto, knj. 1, dok. br. 185, str. 572.
- 10 Nismo mogli utvrditi tačan broj radnika koji su radili na postavljanju kolosijeka Bosanski Brod — Novo Selo.
- 11 Kasim Isović, isto, knj. 2, dok. br. 72, str. 460.
- 12 Isto.
- 13 Isto, str. 461.
- 14 Isto, knj. 1, dok. br. 201, str. 582-583.
- 15 U toku 1906. i početkom 1907. godine formirane su radničke organizacije u: Sarajevu, Banjoj Luci, Tuzli, Mostaru, Zenici, Jajcu, Kreki, Brčkom, Zavidovićima, Drvaru, Hadžićima, Kobiljdolu i na Palama (*Sindikalni pokret 1903 — 1912. u Srbiji, Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni i Hercegovini*, Beograd 1951, str. 105-107).
- 16 Arhiv KP BiH, Sarajevo 1951, tom II, str. 321.
- 17 Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1907, Zagreb 1909, str. 171.
- 18 Nedim Šarac, *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini do 1919. godine*, Sarajevo 1951, str. 87-89.
- 19 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 5077/1907.
- 20 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 55945/I-K.
- 21 Vitomir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1933, str. 341-342.
- 22 Ibrahim Karabegović, »Glas slobode« od 1909 — 1929. godine i njegov značaj za proučavanje istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, Prilozi, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, Sarajevo 1966, br. 2, str. 28.
- 23 Na žalost nismo bili u mogućnosti, zbog nedostatka izvora, tačno utvrditi broj i imena onih radnika i radnica koji su učestvovali u ovoj sabirnoj akciji, ali iz pojedinačnih priloga može se zaključiti da je takva akcija, sprovedena i na području Bosanskog Broda. Tome u prilog govore i podaci koje nailazimo na stranicama »Glas slobode«, gdje se poimenično navode lica koja potpomažu izlaženje ovog lista. Pored toga, i činjenica da je u Bosanskom Brodu bilo 34 pretplatnika »Glas slobode« govori u prilog ovoj našoj tvrdnji (»Glas slobode«, br. 73, 89 i 93 od 1918. godine; Branko Obućina, »Glas slobode«, Bilten Društva bibliotekara BiH i Narodne biblioteke, Sarajevo 1959, br. 3-4, str. 71).
- 24 »Glas slobode«, br. 1 od 1909. godine.
- 25 U to vrijeme su u Bosni i Hercegovini djelovala tzv. nacionalna i kršćansko-socijalna društva koja su osnivale i pomagale vlasti. Njihov zadatak bio je da svojim radom djeluju protiv naprednog radničkog pokreta.
- 26 Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1910, str. 17-64.
- 27 Zemaljski ustav (Statut) za Bosnu i Hercegovinu od 17. februara 1910, Sarajevo 1910, str. 4-19.
- 28 U vezi s tim u Izvještaju o sindikalnom pokretu za 1910. godinu se navodi: »Uvođenjem ustava bili smo usrećeni također i zakonom o udruživanju i zborovima, koji je također izrađen prema austrijskom i koji je napomenom »shodno ovdje vladajućim prilikama — znatno pogoršan.« (*Sindikalni pokret 1903 — 1912*, str. 119)
- 29 »Glas slobode«, br. 9 od 1910. godine.
- 30 »Glas slobode«, br. 10 od 1910. godine.
- 31 Zborovi i skupštine željezničara održani su u: Bosanskom Brodu, Doboju, Zenici, Podlugovima, Sarajevu, Mostaru, Trebinju, Tuzli, Višegradu i Travniku.
- 32 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 4 od 1910. godine.

- 33 »Glas slobode«, br. 61 od 1910. godine.
- 34 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 7 od 1911. godine.
- 35 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 10 od 1911. godine.
- 36 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 18 od 1911. godine.
- 37 Isto.
- 38 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 20 od 1911. godine.
- 39 Isto.
- 40 Radi se, naime, o odstupanju barona Stjepana Burijskog sa položaja ministra Zajedničkog ministarstva financija i dolasku na njegovo mjesto Leona Bilinskog.
- 41 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 7 od 1912. godine.
- 42 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 9 od 1912. godine.
- 43 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 21 od 1912. godine.
- 44 »Tek što su siromašni seljaci ovog kraja uz Savu uzorali svoja polja i počeli da se spremaju za velike ljetne poslove, Sava je preplavila, i to na nekim mjestima čitav kilometar duboko od obale. Čitava sela od oko 500 kuća kao Novo Selo preplavljeno je, polja uništena, svijet živi u bijedi. Sva sila tih bijednika sa sela stalno se zadržava u B. Brodu tražeći zarade da se na taj način prehrane.« (»Glas slobode«, br. 77 od 1914. godine.)
- 45 Za pretovar 100 mtc. traverzi radnici su dobijali 2 krune, a taj posao je moralo obavljati 10 ljudi za 8 sati, ili za 100 mtc. drvenog uglja 6 kruna uz angažovanje 6 ljudi čitav dan, ili za 100 mtc. kostiju 4 krune uz angažovanje 2 čovjeka čitav dan, ili za 100 mtc. sitnog ugljena 1 krunu i 40 helera uz angažovanje 2 čovjeka čitav dan itd. (»Glas slobode«, br. 77 od 1914. godine.)
- 46 »Glas slobode«, br. 122 od 1914. godine.
- 47 »Glas slobode«, br. 126 od 1914. godine.
- 48 Isto.
- 49 »Glas slobode«, br. 66 od 1914. godine.
- 50 »Glas slobode«, br. 77 od 1914. godine.
- 51 »Savez tvorničko-nadničarskih i nekvalifikovanih radnika«, sa sjedištem u Sarajevu, osnovan je 2. juna 1907. godine.
- 52 »Glas slobode«, br. 108 od 1914. godine.
- 53 »Glas slobode«, br. 121 od 1914. godine.
- 54 Arhiv Bosanske Krajine, fond OOBL, reg. br. 348/1914. i 361/1914.
- 55 »Glas slobode«, br. 12 od 1917. godine.
- 56 »Glas slobode«, br. 1 od 1917. godine.
- 57 »Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine«, Sarajevo 1967, knj. 7, dok. br. 37/2, str. 356-357; Arhiv KP BiH, tom II, str. 258.
- 58 »Glas slobode«, br. 92 od 1918. godine.
- 59 »Glas slobode«, br. 101 od 1918. godine.
- 60 »Glas slobode«, br. 46 od 1919. godine.
- 61 ARHIV SRBiH, NVS, Prez. br. 348/1919.
- 62 ARHIV SRBiH, NVS, Prez. br. 1013/1919.
- 63 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 3028/1919.
- 64 Raspis je bio upućen 16. aprila 1919. godine svim okružnim načelstvima, policijskom direktoru i komandantu Druge armijske oblasti u Sarajevu.
- 65 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 3028/1919.
- 66 U to vrijeme u Bosanskom Brodu socijaldemokratske vođe su bile: Ilija Mataja i Emil Balač, a članovi odbora Mjesne organizacije Socijaldemokratske stranke: August Fric, Karl Krkljan, Đuro Martinašević, Đuro Milaković, Ivan Potuk, Rudolf Tot i Ivan Ziović (ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 3193/1919).

- 67 ARHIV SRBiH, ZTS-P, br. 201/1919.
- 68 »Glas slobode«, br. 97 od 1919. godine.
- 69 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 3371/1919.
- 70 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 3371/1919.
- 71 ARHIV SR BiH, ZVS, Prez. br. 3357/1919.
- 72 »Glas slobode«, br. 119 od 1919. godine.
- 73 Krajem 1919. godine u Bosanskom Brodu bilo je 497 sindikalno organizovanih radnika (»Glas slobode«, br. 123 od 1920. godine.)
- 74 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 310/1920; »Glas slobode«, br. 82 od 1920. godine.
- 75 »Glas slobode«, br. 83. od 1920. godine.
- 76 Arhiv ŽTP, Sarajevo, sing. II-134/2, inv. br. 215.
- 77 »Glas slobode«, br. 121 od 1920. godine.
- 78 »Glas slobode«, br. 260 od 1920. godine.
- 79 ARHIV SRBiH ZVS, Prez. br. 13596/1920.
- 80 U spisku se navode imena slijedećih radnika i službenika: Slavoljub Fišer, Franjo Vagner, Jakob Gec, Stjepan Klokaj, Antun Manc, Ludvig Peći, Karl Rac, Vaclav Čižinski, Franjo Čip, Vilim Lihtenberg, Josip Sloser, Stjepan Vlajnić, Josip Tuk, Jakob Vendling, Marko Miloš, Josip Pfaf, Antun Štivić, Kristina Hofman, Josip Sarić i Nikola Stanić (Arhiv ŽTP, Sarajevo sing. II-393, inv. br. 474)
- 81 Rodoljub Čolaković, *Kuća oplakana*, Sarajevo 1959, str. 15-16.
- 82 »Nezavisni sindikati naišli su od svog osnivanja na otpor i gonjenje od strane vlasti, koje su u tome bile pomagane od reformista. Za vrijeme svog postojanja, od 1921. do 1929. godine, Nezavisni sindikati nisu uspjeli da okupe više od 30.000 radnika u svoje redove. Toliko su u tom periodu okupljali i reformistički sindikati, koji nisu bacili težište svoga rada na industrijsko radništvo i krupna poduzeća, nego su se ograničili na organizovanje zanat-skog radništva. Ogromna masa industrajskih radnika ostala je izvan organizacija, kako Nezavisnih sindikata tako i reformističkih sindikata.« (Đuro Salaj, *Izveštaj Centralnog odbora jedinstvenih sindikata Jugoslavije*, Beograd 1948, str. 11)
- 83 Danica Miljković, *Radni dan u staroj Jugoslaviji*, Beograd 1952, str. 10-24.
- 84 U to vrijeme kvalifikovani radnik dobivao je 2 — 3 dinara na sat, a nekvalifikovani 1,10 — 2 dinara, dok se noćni rad nije plaćao (»Radnički glasnik«, Zagreb, br. 11—13 od 1924. godine.)
- 85 »Narodni željezničar«, Sarajevo, br. 9 od 1925. godine.
- 86 »Glas slobode«, br. 42 od 1926. godine; »Radnički glasnik«, br. 6 od 1926. godine.
- 87 Arhiv ŽTP, Sarajevo, sing. II-476/1-2, inv. br. 556.
- 88 »Politika«, Beograd, br. 7430 od 1929. godine.
- 89 Samuel Majer uhapšen je 12. januara 1929. godine u Slavskom Brodu, gdje je radio u Tvornici vagona. Optužen kao osoba opasna za javni red i mir, izgnan je na pet godina s područja Slavskog Broda i pod policijskom pratnjom predat Kotarskoj ispostavi u Bosanskom Brodu (Slavica Hrečkovski, *Hronologija radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta u Bosanskom Brodu i okolini 1894 — 1945*, Slavonki Brod 1969, str. 50 — 52, napomena 24.)
- 90 »Ekonomska kriza u Jugošlaviji, a naročito u poslednje vreme, razvija se neobičnom brzinom i zahvaća sve grane proizvodnje. Koliko je ozbiljan razmah krize u Jugoslaviji, pokazuju podaci banskih uprava, iako su ti podaci smanjivani. Prema tim podacima u Jugoslaviji je samo u godini 1930. potpuno obustavljen rad u 1.140 preduzeća, dok je u mnogim preduzećima proizvodnja reducirana na 50%. Ovakvo stanje u industriji naročito teško pogađa nezaštićene radnike. Da osiguraju svoje profite, kapitalisti neprekidno

- smanjaju nadnice, pogoršavaju zaštitno zakonodavstvo i izbacuju uvek nove tisuće radnika iz posla i time povećavaju ogromnu armiju nezaposlenih.« (»Proleter«, br. 19 od 1931. godine.)
- 91 Arhiv Bosanske Krajine, fond BUVBBL, II-204/1933.
- 92 Arhiv Bosanske Krajine, fond BUVBBL, br. 19224/1931.
- 93 »Kao jedini stvarni nosilac jedinstva radničke klase, komunisti moraju svagde, u svim mestima i u svim organizacijama, uzeti u svoje ruke inicijativu za ostvarenje akcionog jedinstva proletarijata i ujedinjenje sindikalnog pokreta. Radeći u svim masovnim organizacijama, pokrećući radnike u borbu za kolektivne ugovore, protiv obaranja i za povišenje nadnica, za pomoć nezaposlenim itd, komunisti pozivaju radnike reformističkih, klerikalnih, fašističkih i drugih sindikata, obraćaju se njihovim mesnim, oblasnim i centralnim organizacijama za zajedničku borbu, za dotične kolektivne ugovore i neposredne zahteve; za zajedničke zborove, demonstracije, izbore poverenika itd.« (*Istorijski arhiv KPJ*, Beograd 1950, tom II, str. 241.)
- 94 U periodu 1929 — 1935. godine odobrenje za rad imali su: Opći radnički savez, Ujedinjeni radnički sindikalni savez, Savez bankovnih činovnika, Savez grafičara i još neki manje značajni savezi, dok je, na primjer, bio zabranjen rad Nezavisnim sindikatima Jugoslavije, koji je u doba raspuštanja 1929. godine imao oko 20.000 članova.
- 95 Slavica Hrečkovski, *Hronologija...*, str. 64.
- 96 Isto, str. 65 — 67.
- 97 »Udruženu opoziciju« sačinjavale su formalno zabranjene građanske stranke: Seljačko-demokratska koalicija, Jugoslavenska muslimanska organizacija, Davidovićevo krilo Demokratske stranke i jedan dio Zemljoradničke stranke. Nosilac zemaljske kandidacione liste bio je Vladimir Maček, predsjednik Seljačko-demokratske koalicije, odnosno Hrvatske seljačke stranke.
- 98 Prema službenim statističkim podacima istaknute zemaljske kandidacione liste su dobile slijedeći broj glasova: 1. lista Bogoljuba Jeftića — 1.746.982 ili 60,6% od ukupnog broja glasača, 2. lista »Udružene opozicije« — 1.076.345 ili 37,4%, 3. lista Dimitrija Ljotića — 33.549 ili 1,2% i 4. lista Bože Maksimovića — 24.088 ili 0,84% od svih glasova (Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb 1961, knj. 2, str. 89.)
- 99 Ovaj reformistički sindikat bio je učlanjen i djelovao je u okviru URSS-a.
- 100 »Radničke novine«, br. 9 i 34 od 1936. godine.
- 101 »Radničke novine«, br. 38 od 1936. godine.
- 102 Krajem novembra 1937. godine u Bosanskom Brodu formirana je, pod rukovodstvom Frica Pavlika, partijska ćelija u koju su ušli Drago Vidošević i Mihajlo Javorski. Značaj ove partijske ćelije bio je u tome što se oko nje sakupio veliki broj simpatizera iz Bosanskog Broda i Sijekovca među kojima su bili najbrojniji omladinci i radnici (Slavica Hrečkovski, *Hronologija...*, str. 77.)
- 103 »Slobodna riječ«, Zagreb, br. 50 od 1939. godine.
- 104 Metodije Sokoloski, *Najamnina u staroj Jugoslaviji*, Beograd 1951, str. 80.
- 105 »Sarajevski grafičar«, br. 1 od 1940. godine,
- 106 ARHIV SRBiH, BU pov. DZ. br. 6080/1940.

GESCHICHTLICHE UEBERSICHT DER ARBEITERBEWEGUENG IN BOSNISCH BROD

Die Entwicklung der Arbeiterbewegung in Bosnisch Brod wird seit Besetzung des Landes Bosnien und der Herzegovina durch Österreich-Ungarn stark bemerkbar. Diese Entwicklung wurde besonders aus den Nachbargebieten Kroatien und Serbiens beschleunigt. Seit 1906. bekommen diese Aktionen organisierte Formen.

Nach Beendigung des Ersten Weltkrieges hörte dieser Kampf keinesfalls auf, denn die Lage der Arbeiter hat sich in dem neugegründeten Königreich der Serben, Kroaten und Slovnen keinesfalls gebessert. Es kam nur zu einem Wechsel der Exploitatoren.

Bei Arbeiterversammlungen während dieser Zeit wurde zu oft die Unzufriedenheit mit den bestehenden Verhältnissen zum Ausdruck gebracht, und eine freie Organisation der Arbeiter, die Pressefreiheit, Aufhebung der Zensur, der Verbot der Inhaftierung und Tötung der Bürger verlangt.

Nach dem Inkrafttreten des »Staatssicherheitsgesetzes«, womit jede Tätigkeit der Kommunistischen Partei verboten wurde, erlebte die Arbeiterbewegung schwere Momente, die sie trotzdem mit mehr oder weniger Erfolg meisterte.